

DE
MILITAIRE SPECTATOR.

TIJDSCHRIFT

VOOR HET

NEDERLANDSCHE LEGER.

« Het is de vraag niet, welke middelen er bestaan, om de uitgaven van den Staat te bestrijden; het is de pligt te onderzoeken, welke uitgaven er in het wezenlijk belang des lands gevorderd worden, terwijl later moet zorg gedragen worden, dat de middelen, om die uitgaven te bestrijden, worden aangewezen.»

SCHOONEVELD. 20 Junij 1845.

HOOFD-REDACTEUR

J. C. van Rijneveld.

DERTIENDE DEEL.

JUNIJ 1845. — N°. 12.

BREDA,
BROESE & COMP.
1845.

*De andere tekeningen met een
Ant. dit Tijdschrift ter kennis der
King is gedrukt en door hem
wordt uitgegeven.*

Breda, den 30 Junij 1845

Broese & Comp

WILLIAMS' SPECULATOR

AND SCIENTIFIC

RECORD

Published weekly, except on Sundays and public holidays, at No. 11, South Street, New York.

Price, Five Cents.

Proprietor, J. M. Williams.

Entered as Second-Class Matter, July 16, 1878.

Post Office at New York, N. Y., July 13, 1878.

WILLIAMS' SPECULATOR
PUBLISHED BY J. M. WILLIAMS

1878

Militaire Spectator.

De MILITAIRE SPECTATOR verschijnt maandelijks, in Nos. van 3 vellen druks; zoodat de Jaargang uit 36 vellen druks (behalve de bijvoegsels, die gratis geleverd worden) bestaat, en voor f 6,25, uitgenomen de platen en kaarten, welke afzonderlijk betaald worden, aan de respectieve geabonneerden wordt afgeleverd.

Men abonneert zich bij alle Post-Directeuren en Boekhandelaren door het geheele Koninkrijk. Alle inzendingen voor dit Militaire Tijdschrift bestemd, geschieden vrachterij aan de Uitgevers BROESE & COMP. te Breda, of aan den Majoor der artillerie, VAN RIJNEVELD, te Nijmegen, met het opschrift: voor den Militairen Spectator. Voor oorspronkelijke opstellen kan een vastgesteld honorarium gevorderd worden, te ontvingen bij de Uitgevers, na de verschijning van het 6de en 12de nummer. Het verlangen daartoe moet kenbaar gemaakt worden bij de inzending der opstellen.

LICHT EN SCHADUW,

OF

GEMEENZAME MILITAIRE BRIEVEN

OVER

EEN REISTOGTJE NAAR DE PRUISSISCHE RIJNGEWESTEN, IN
DE MAANDEN AUGUSTUS EN SEPTEMBER 1842.

(Tweede gedeelte.)

VIII.

INHOUD.

Gesprek met een Engelsch hoofd-officier over de Pruisische troepen; — lof toegevaardigd aan den Graaf WESTMORELAND, als diplomaat, als generaal en schrijver; zijn oordeel over de Pruisische troepen, en over de omwenteling in Holland in 1813, op den vrijheidskamp. — Ideeën welke de Engelsche militairen, in het algemeen, over de volkswapeningen voeden. — Invloed der volkswapening op de volksbeschaving in Pruisen. — Militairen als gezanten en als volksvertegenwoordigers. — Iets over MASSENBACH en den Hertog VAN WELLINGTON. — Invloed van de persoonlijkheid des Konings van Pruisen. — Toebereldselen en uitreiking van nieuwe vaandels. — Tijdstedding van den 9den op den 10den September. — Vertraagde reis naar Brühl: Soirée Musicale aldaar. — Bezigtiging van de merkwaardigheden van Bonn. — De groote parade der beide korpsen. — Inzegening der vaandels. — Diner te Brühl. — Feestdronken. — Belooningen. — Dagorder en aanmerkingen des Konings. — Onderling afscheid. — Feest aan den Godesberg. — Reis naar Coblenz; mijn verblijf aldaar. — Iets over het uiteengaan der reserve en der Landwehr. — Reis naar Keulen, oude en nieuwe kennissen aldaar. — De artillerie-werkplaats te Deutz. — Terugreis naar Nijmegen op de boot de Stad Keulen.

Reeds vroeger heb ik u gezegd dat de maaltijden en het dagelijks heen en weder rijden naar en van het manoeuvre-terrein, ons vele gelegenheden verschaften om belangrijke gesprekken met onze vreemde collega's-toeschouwers te houden. Van een dezer gesprekken moet ik bijzonder gewag maken, waartoe een engelsch hoofd-officier de stoffe leverde. Deze beschaafde en zeer bescheiden man had ik reeds in Dusseldorf leeren kennen. Bij een der maaltijden te Bonn aan zijne zijde gezeten, wisselden wij onze ideeën over de Pruisische troepen, waarvoor hij zeer veel achting scheen te koesteren, ofschoon hij ze nu slechts voor de eerste maal van nabij zag. Dezen goeden dunk scheen hij ontleend te hebben aan den lof, aan die troepen toegezwaard door den Graaf WESTMORELAND, luitenant-generaal en Engelsch gezant aan het

Pruissische hof, dezelfde wien ik u, in mijne vorige brieven, als een der hooge gasten des Konings van Pruisen, bij de groote manoeuvres en militaire feesten, te Dusseldorf, Keulen en Brühl, heb doen kennen. Genoemde Graaf, gelijktijdig begaafd krijgsman en diplomaat van hoogen roep, was onder den naam van Lord BURGERSCH, Engelsch gezant geweest aan het hoofdkwartier der Verbondene Vorsten, tijdens de veldtogten van 1813 en 1814. In een werk in Engeland verschenen, doch mij onbekend, had de Graaf zijne denkwijze over de operatiën der Verbondenen, en over het gehalte der veldheeren en troepen van het verbondene leger, met veel takt en doorvrochte kennis ontwikkeld, waartoe hij, zoowel door zijne positie, als door zijne beproefde ervaring (in zijne vroegere veldtogten, vooral in Spanje opgezameld) en door zijne grondige menschenkennis voorgelicht, beter dan eenig ander bevoegd geweest was zijn oordeel uit te brengen. Dezelfde Graaf had zich reeds vroeger als schrijver van eene verhandeling over de veldtogten van den Hertog VAN WELLINGTON, in Portugal en Spanje, veel achting in de letterkundige kringen verworven. De wijze waarop mijn tafelbuurman zich nopens dien hooggeplaatsten officier uitliet, boezemde mij veel hoogachting voor hem in, en van dat oogenblik af, heb ik meermalen de gelegenheid opgezocht, om den Lord WESTMORELAND nabij te komen.

Mijn buurman verhaalde mij, dat de hier bedoelde schrijver (1) de Pruisische troepen, onder de aanvoering van den veldmaarschalk VON BLÜCHER, als het krachtigste, door groote geestdrift en volhardingszucht, bezielde, tot alle opofferingen bereidde bestanddeel van het leger der Verbondene Vorsten had gekenschetst. De geestkracht en onbegrensde werkdadigheid welke de Pruisische veldheer, VON BLÜCHER, altijd,

(1) Van het hier aangehaalde werk, is in 1844 te Berlijn eene Duitse vertaling in het licht gegeven, door F. M. SCHREIBER, onder den titel: BURGERSCH Mémoires über die Operationen der Verbündeten Heere während 1813 en 1814, dat met grond als eene aangename en leerrijke lectuur door mij kan aanbevolen worden.

maar in 't bijzonder in deze voor Pruisen en voor geheel Europa zoo gewichtige tijden, aan den dag had gelegd, waren, volgens den schrijver, bij zijne troepen overgegaan. Het vertrouwen van deze op genen, kon goedschiks in vergelijking gebragt worden met dat 't welk tusschen NAPOLEON en diens armee altijd had bestaan. Zelfs scheen dit bij de eerstgenoemde troepen toe te nemen, terwijl, in tegenoverstelling, dat onderling vertrouwen bij de fransche armee in hare laatste veldtogten meer en meer afnam.

Mijn zegsman meende zeker te weten, dat Lord WESTMORELAND nog evenzoo over de tegenwoordige Pruisische troepen dacht; met dien verstande echter, dat het zelfvertrouwen op wapengeoefendheid, op eene voorbeeldige goede organisatie en *mobiliteits-vermogen*, als ook op de deugdelijkheid van een aantal goede aanvoorders, sedert dien tijd zeer moet toegenomen zijn, en wel naarmate er geene Napoleontische veldheerstalenten in de tegenovergestelde schaal konden gelegd worden; iets dat anders zooveel bijdraagt om dat vertrouwen te temperen. Veel, zoo niet alles, zou er afhangen van den persoon, die eenmaal geroepen zou worden om die krachtige massa's voor een ernstig doel in beweging te brengen. Mijn buurman gaf mij ook in den loop van dit voor mij belangrijk onderhoud, te kennen, dat dezelfde schrijver een bijzonder groot gewigt had toegekend aan de gebeurtenissen waardoor Holland, in het laatst van 1813, had getoond dat het nog kracht bezat om andermaal het juk der overheersching te breken: gebeurtenissen, die de Verbondenen tot het besluit gebragt hadden om niet toe te treden tot het voorstel, dat NAPOLEON op den troon van Frankrijk (tot zijne zoogenaamde natuurlijke grenzen teruggebragt) zou gelaten hebben, en waardoor de vrede nimmer duurzaam zoude zijn geweest.

Lang en breed spraken wij over dit punt, dat men in Duitschland wat al te veel uit het oog verloren heeft. Wat Nederland aan de goede zaak heeft bijgebragt, en wat het nog daaraan zoude kunnen bijbrengen, wordt welligt door Engeland alléén uit het ware oogpunt beschouwd, terwijl Frankrijk misschien evenzeer het groot gewigt van onze positie, als steunpunt voor den regter vleugel eener coalitie tegen zijne thans sluimerende overheerschingszucht blijft begrijpen.

Het kwam mij vrij opmerkelijk voor, bij een engelsch militair een gevoelen aan te treffen, dat eenen onbeprekten bijval schonk aan het idée der volkswapening, zooals het door Pruisen begrepen en uitgevoerd is. Meestal toch zien de Engelschen dusdanige stelsels uit het standpunt van den exceptionnelen toestand waarin het Engelsche militaire wezen

geplaatst is, en dat door den volksgeest en de behoeften zijner koloniën in stand gehouden wordt. Meermalen toch was het mij gebleken, dat de Engelsche officieren, over het algemeen, niet zoo gunstig dachten over den invloed der volkswapeningen, en dat zij, voor wat dien invloed op de volksbeschaving, op handel en nijverheid betrof, geheel verkeerde denkbelden koesterden, vooral ten opzichte van Pruisen, waar al wie de wapens dragen kan, moet dienen. Klaarblijkelijk dwalen zij hier, omdat zij, met het engelsche werf-systema voor oogen, vergelijkingen maken tusschen het zedelijk gehalte hunner troepen, met dat van die welke zij als soldaten beoordeelen, zonder te onderzoeken welke vruchten de opvoeding bij het leger, in het Pruisische burgerleven heeft opgeleverd. En toch behoeft men geen groot doorzicht of bijzondere opmerkingsgave te bezitten, om te bemerken, dat het zedelijk gehalte der bevolking, wel verre van door het stelsel der volkswapening geleden te hebben, in uiterlijke beschaving heeft toegenomen. Wat voorts de handel en nijverheid betreft, deze toch hebben dat stelsel niets te verwijten; en hij, die de uitbreiding en ontwikkeling dezer groote takken van volksbestaan in Pruisen, vooral in de Rijngebieden, slechts oppervlakkig heeft waargenomen, zal toch geen grond gevonden hebben om te beweren, dat die bronnen van welvaart gekwijnend hebben, door de tijdelijke onttrekking van de in den mannelijken leeftijd tredende jongelingschap.

Ik geloof ook niet, dat het Pruisische weêrstelsel in het buitenland algemeen begrepen is, hoewel een aantal goede handleidingen, zelfs met officiëel karakter, daarover veel licht hebben verspreid. Naar het mij dikwerf is voorgekomen, wordt dat stelsel te eenzijdig beoordeeld; hetzij door dat men de werkelijk onder de vaandels geschaarde gewapende magt, als soldaten, in vergelijking met den aangeworven en langdurig onder de wapenen gehouden krijgsman vergelijkt, of dat men de landwehr, zonder deszelfs innig en onafscheidelijk verband met het staande leger, beoordeelt, en dan nog uit deze beide oogpunten niets ziet of wil zien van de behoeften — in den uitgebreidsten omvang genomen — van den Pruisischen staat zelve. Alles is daar zoozeer ineengegeven, en, naar het mij voorkwam, het burgerlijk en militair leven in Pruisen zoo naauw aan elkander verbonden, dat de ongesteldheid van het een, onvermijdelijk eene kwaal bij het ander moet worden. Zoo er bij het een stilstand kwam, zou het ander onvermijdelijk teruggaan. Even veelzijdig werken de verbeteringen, welke bij het eene gedeelte ingevoerd worden. Dat de gang der Pruisische

staatsmachine daardoor zeer vereenvoudigd wordt, ligt wel in den aard dezer bijzondere gesteldheid van zaken, en hoe noodzakelijk die eenvoudigheid is voor dat rijk, welks grenzen zoo kronkelend tusschen vele staten heenleiden, en dat zoo velerlei bevolkingen telt, moet ieder opvallen.

Wil de regering b. v. op de volksbeschaving werken, het lage onderwijs bevorderen, den godsdienstigen en vaderland-schen zin verhoogen, dan heeft zij slechts alle middelen die daartoe leiden, bij het *staande leger* aan te wenden, waarop zij magt en invloed heeft, en waarbij zij leermeesters, werklieden, onderworpen scholieren en krachtige hefboomen vindt; in een woord, waar de volle onbepaalde kracht der gouvernementale magt, naar gelang der behoeften, werkzaam kan zijn. Die impulsie gaat met wortel en kiem bij de landwehr over, om onder de burger-maatschappij te bloeijen en vruchten af te werpen. Dit is een zóó waar, zóó tastbaar, zóó in het oogvallend gevolg van het Pruisische militaire stelsel, dat het mij dikwerf verwonderd heeft, dat zulks niet meer openlijk is erkend en gehuldigd geworden.

En wat doet de Pruisische regering? Maakt zij gebruik van dezen ruimen, breeden weg? Men ga zien, leze en bestudere de voorschriften voor de opleiding, zoowel voor het zedelijke, lichamelijke, als voor de krijgsgoedheid der troepen van het staande leger, die elkander meer en meer opvolgen; men bezoeke de kazernen, de oefeningsplaatsen, en spreke met officieren, onder-officieren en soldaten, om het antwoord op deze vraag te vinden. Men vergete dan ook niet, om bij groote militaire manoeuvres, paraden of feesten, de niet onder de wapens zijnde bevolking, namelijk de houding van die duizende toeschouwers te zien, en hoe weinige gendarmes, ruiters of schildwachten er noodig zijn, om de toeschouwers *aan te wijzen*, hoe nabij zij, voor hunne eigene veiligheid, kunnen komen. Als men den eerbied van het Engelsche volk voor de roede der wet, in de hand van een justitie- of politie-ambtenaar bewondert, voorwaar, dan moet men het Pruisische volk het regt laten wervaren, dat het bij het staande leger geleerd heeft, eerbied en ontzag te hebben voor de staatskracht, aan wier handen het onkreukbaar behoud van het geheele ligchaam is toevertrouwd.

Ook dit was mijnen Engelschen tafelbuurman niet ontsnapt, en zoo kouteden wij over een onderwerp, in die loopende oogenblikken, dat mijne aandacht zoo onverdeeld in pacht genomen had. Onder de koffij zetteden wij ons gesprek voort, en van lieverlede kwamen wij op Lord WESTMORELAND en op zijne betrekking aan het Pruisische hof terug. Hij

beschouwde het zeer voordeelig voor eenen grooten staat, om zijne gezanten aan groote hoven te kiezen uit deskundige en ervaren generaals, omdat deze beter dan eenig ander in staat waren, om de eigenlijke staatskrachten der mogendheden, bij welke zij geaccrediteerd zijn, en het gewigt dat zij in de eene of andere schaal zouden kunnen leggen, te begroeten. Het sprak wel van zelf, dat hier verstaan werden zoodanige generaalspersonen, wier opvoeding of zelfontwikkeling beantwoordde aan de vereischen voor zulke gewigtige betrekkingen bij de personen die ze bekleedden. In Engeland, waar bijna ieder individu, die slechts eenigermate door geboorte of rang, geroepen is eenige rol te spelen, als het ware, zich eenige staatkundige opvoeding weet te verschaffen en zich op het publiek staatsleven toelegt, is het geen zeldzaamheid, onder de militairen van hoogen, ja zelfs van subalternen rang, mannen van staatkundig gehalte aan te treffen. De — als ik het zoo eens noemen mag — anti-militaire geest van het Engelsche volk toch, sloot zijne krijgslieden niet buiten zijn gemeente-huis, terwijl eene hooge geboorte, als van zelve den wolbaal aanwijst in de raadzaal der hoogere wetgevers, onverschillig welken militairen rang de regthebbende bekleedt. In Frankrijk, Belgie, de Zuid-Duitsche, in een woord, in alle constitutionnele staten, ziet men dat de militairen zich meer en meer toeleggen, om ook van dien kant nuttig te zijn aan het land dat zij dienen, omdat de volken begrepen hebben, dat men de landsvergaederzalen niet moest sluiten voor zulke specialiteiten, maar integendeel er partij van moet trekken, ten algemeenen nutte. Indien de Koning van Pruisen te eeniger tijd mogt besluiten — en dat dit plaats zal hebben betwijfel ik niet — eenige grondwettige instellingen aan zijn volk te geven, dan zullen de militairen daarbij noodwendig geene onaanzienlijke rol spelen, omdat het militaire reeds zoo diep grijpt in het geheele staatsleven. Onder al de thans bestaande grondwettige Mogendheden, maakt Nederland, in dit opzigt, om zoo te zeggen, eene uitzondering, want zoo al de tegenwoordige grondwet aan de opper-officieren het regt toekent om het volk te vertegenwoordigen, heeft het volk dat regt beschouwd als niet beschreven te zijn; terwijl in de oogenblikken, dat deze regelen voor de pers in gereedheid worden gebracht, een achttal gekozenen des volks, vermeend heeft, dat dit regt niet eens beschreven mogt staan.

Uit de rigting der denkbeelden van mijnen Engelschen dischgenoot, meende ik te moeten opmaken, dat hij niet onbekend was met de denkbeelden, welke MASSENBACH vroeger (1803) aankleefde omtrent de vereeniging der diplomatie

met den generalen staf; doch hierin bedroeg ik mij. Dit gaf echter aanleiding om hem eenige bijzondere gevoelens van dat critisch vernuft mede te deelen, in zoo verre die betrekking hadden op de hoofd-ideeën van ons gesprek. Ik deed hem vervolgens opmerken, dat de gunstige denkwijze van Lord WESTMORELAND over de Pruisische troepen, vooral over die welke in den bevrijdings-oorlog zulk eene aanzienlijke rol gespeeld hadden, voorzeker een groot tegenwigt moest hebben gegeven aan de zoo bekend geworden scherpe en publieke critiek des hertogs VAN WELLINGTON, over de krijgstuicht dierzelfde troepen, welke critiek zooveel geschrijf had uitgelokt, en onder anderen, het licht aan een goed krijgskundig werk eens Pruisischen generaals had doen zien. Mijn Engelschman meende echter, dat de Pruisen wat te snel vuur hadden gevat op eene critiek, die eigenlijk niets anders was geweest dan een parlementair argument, ontsnapt in de hevigheid eener discussie, terwijl het doel des edelen hertogs toch geenszins geweest was, de helpers van zijnen grootsten krijgsroem te beledigen. Ik vond het echter zeer natuurlijk, dat de Pruisen dergelijke argumenten ernstig opnamen. Het was een blaam, welke men later zelfs heeft willen regtvaardigen, en welke de Pruisische krijgslieden van dien tijd van zich moesten afwerpen en steeds moeten afwijzen. Immers, hier vertoont zich weder, in werkelijken zin, eene beoordeeling van het krijgsgelalte eener volkswapening, gezien uit het standpunt van een Engelsch werfstelsel!

Van lieverlede kwamen wij terug op den invloed welchen de zedelijke en intellectuele opkweeking der individuen, die het staande leger uitmaken, op de volksbeschaving in Pruisen uitoefent, hoe krachtig de persoonlijkheid des thans regerenden Konings daarop werkt, en hoeveel deze persoonlijkheid nog belooft.

Toen ik, na dit gesprek, te huis komende, de voornaamste punten er van in mijn dagboek opteckende, bragt dit laatste punt van overweging mij tot nadenken, en reeds toen kwam het mij voor, dat vele zaken welke wij bijgewoond hadden, van die zijde beschouwd, niet onvruchtbaar zouden blijven.

Er was toch zooveel gebeurd dat eenen blijvenden indruk moest achterlaten, vooral hier aan den Rijn: De Rijn-Westfaalsche troepen hadden sedert 1825 hunnen Koning niet gezien. Bij, of even voor het uitbreken van de Belgische omwenteling, had de tegenwoordige Koning, als kroonprins, de beide legerkorpsen bezocht, en deze waren verlangend als Koning weder te zien, hem, die als kroonprins, aller

harten gewonnen had. Er waren sedert dien tijd, en vooral sedert des Prinsen troonsbeklimming, vele nieuwe verordeningen aan de troepen uitgevaardigd; er was, in een woord, zeer veel voor de doelmatige opleiding der troepen gedaan, dat eene inspectie waardig was, en dat door de koninklijke goedkeuring moest bekrachtigd worden. De luister welke aan al de feesten werd bijgezet, die talrijke schaar van vorsten, generaals en hooge personen, welke den Pruisischen monarch kwamen huldigen, dat alles oefende eenen zichtbaren invloed uit, want het deed het besef van kracht en magt ontstaan bij die jeugdige soldaten, welke geroepen waren om weder in de burgermaatschappij terug te treden, en deze herinneringen te doen voortleven, zoolang zij dienstpligtig waren. Ook voor de Landwehr was er een krijgsfeest toe bereid 't welk het verblijf des Konings aan den Rijn in aangename herinnering moest houden. Vele landwehr-regimenten hadden namelijk tot nu toe geene vaandels of standaarden gehad, en de Koning had besloten, ze bij deze gelegenheid een vaandel te schenken. Het waren het 17de, 25ste, 28ste, 29ste en 30ste infanterie, en 15de, 16de, 17de en 25ste, 28ste, 29ste en 30ste kavallerie landwehr-regimenten, welke in dit gunstbewijs zouden deelen.

De toebereidselen voor, en de inwijding dezer vaandels en standaarden toch, gingen gepaard met die vormen en plegtigheden welke de waarde van het koninklijk veldheers-geschenk moesten doen stijgen; om u een denkbeeld te geven van dit effect makend ceremonieel, zal ik het kortelijk beschrijven:

De 11de September, een rustdag, aan eene plegtige godsdienstoefening in het kamp bij Klein-Bullesheim gewijd, was mede bestemd voor eene, de vaandeluitreiking voorafgaande plegtigheid. Daartoe waren de staf-officieren, benevens een officier, een onder-officier en twee landwehr-mannen van iedere kompagnie der genoemde regimenten tegen 1 uur des namiddags op het koninklijk slot te Brühl genoodigd. Zij werden in de groote zaal van het slot vereenigd, alwaar de kommanderende generaals, de divisie- en brigade-kommandanten der beide korpsen reeds verzameld waren. De vaandels en standaarden lagen op eene tafel, en aan de stokken met los ingestoken nagels bevestigd; daarneven lag een hamer. Kort daarna traden HH. MM. de Koning en Koningin, Z. M. de Koning van Wurtemberg, de Pruisische Prinsen, benevens alle vorstelijke gasten de zaal binnen, waarop de oudste der beide kommanderende generaals den hamer aan Z. M. den Koning overreikte, die daarmede den eersten nagel in elk vaandel en in elken standaard vastsloeg, terwijl de staf of stok, door den kommanderenden generaal, door den divisie-

door den brigade-, door den regiments- en door den bataillons-kommandant werden vastgehouden. De Koningin sloeg met dezelfde plegtigheid den tweeden nagel vast, daarop volgde Z. M. de Koning van Wurtemberg, de koninklijke Pruissische Prinsen en de overige vorstelijke gasten, ieder naar rang, een' nagel vastslaande; daarna de kommanderende generaals, tot dat eindelijk ook de beurt kwam aan de tot de deputatie behoorende eenvoudige landwehr-mannen, op wien dit ceremonieel natuurlijk den meesten indruk moest maken. Al de aanwezenden welke officiers-rang hadden, werden vervolgens aan de koninklijke tafel genoodigd, terwijl de gedeputeerde onder-officieren en landwehr-mannen met eene gratificatie werden bedankt. De inwijding der vaandels had plaats bij gelegenheid van de groote parade der beide korpsen, en dewijl ik ook daarvan met een woord melding wil maken, zoo zal ik van die inwijding een weinig verder gewagen. Vooraf wil ik den draad van mijne berigten weder opvatten, dien ik *entre la poire et le fromage* onzer feestmalen te Bonn en onder het aangename onderhoud met den spraakzamen Brit, onwillekeurig heb laten vallen.

Onder zooveel goeds en lekkers, onder zooveel verschillend genot, was het mij wel vergund, Bonn met zijne omstreken, hoewel zonder het predikaat van lui, echter een waar lekkerland te noemen. Aan rust of gemak was toch niet te denken. Moeijelijk zou het u vallen eenig begrip te vormen van onze bedrijvigheid. De meesten onzer waren met MORPHEUS deerlijk gebrouilleerd, vooral zij, die, des avonds tegen 9 à 10 uren, moe en afgemat te huis komende, het geziene en gehoorde wilden opteekenen. Dat kostte halve nachten, en te 3 à 4 ure moest men toch weder gelaarsd en gespoord wezen. Als voorbeeld diene de tijdbesteding van den 9^{den} en 10^{den} September.

Te 4^{1/2} uur in den morgen van den 9^{den} September, waren wij, als gewoonlijk, voor het kwartier van den kolonel VON WEBER vereenigd, om per rijtuig naar het manoeuvre-veld te vertrekken. Vóór zulke ritten aan te vangen, diende er een krachtig ontbijt gebruikt te worden, zoodat men te 3 à 3^{1/2} uur het bed moest verlaten, waarop de vlijtige toeschouwer, wegens het aanteekeningswerk, zich eerst te 1 à 1^{1/2} uur had kunnen uitstrekken. Ligchaam en geest werden op het manoeuvre-terrein te gelijk tot werkdadigheid aangepord, zoodat men tamelijk vermoeid in de rijtuigen plaats nam, ten einde naar Bonn te retourneren. Op dien dag waren wij vroeger dan gewoonlijk, d. i. te 4^{1/4} uur des namiddags terug, om te 5^{1/4} uur, in groote tenue gekleed, aan tafel te gaan. Er moest zeer snel gegeten worden, dewijl de stoet van rijtuigen te 6^{1/2}

uur voor het stadhuis opreed, om al de gasten op te nemen en ze naar het koninklijk slot te Brühl, op 5^{1/2} uur afstands van Bonn te voeren, waar wij op eene *soirée musicale* bij Z. M. genoodigd waren. Een mijner collega's had gelukkig vernomen, dat een gedeelte van den weg slecht was, en dat de donkere maan en de vrij bewolkte lucht niet veel heils op dat ritje voerspelden. Dien ten gevolge oordeelden mijne drie collega's en ik het raadzaam, om het kleinste en lichtste rijtuig uit te zoeken. Wij hadden reden ons te verheugen over dezen voorzichtigheidsmaatregel, want nauwelijks waren wij van den straatweg op eenen vrij slechten zandweg gekomen, of het onheil begon. Het voorste rijtuig sloeg daarenboven eenen verkeerden en vrij ongebaanden weg in; het reed spoedig vast, en daar er aan geen voorbij rijden te denken viel, hield de geheele kolonne stil. Voorspan moest er uit het nabijgelegen gehucht gehaald worden. Middelerwijl werd het zeer donker, en de hemelsche regensluizen openden zich, om stroomen water door te laten. Eindelijk kwam er met het voorspan uitkomst; doch het stond geschreven, dat wij toch te laat op het koninklijk concert zouden aankomen; dewijl het derde rijtuig met het allerongelukkigst getal van *dertien* Engelsche officieren geballast, nu op zijne beurt in den modder vast reed. Gelukkig gebeurde die tweede halt in de nabijheid van eenige boerenwoningen, zoodat er licht konde geschapt worden; de rijtuiglantaarns waren reeds lang uitgewaaid. Alle hulp en moeite waren echter vergeefs, het geladene rijtuig was niet te bewegen, en even vast zaten de flegmatieke roodrokken. De wagenmeester en de conducteurs stonden met den hoed in de hand, beleefdelyk, maar in hunne lieve moedertaal, die heeren te verzoeken, dat zij *een beetje er uit zouden komen*; maar ja wel, ook de FIGARO van BEAUMARCHAIS, zou hier met zijne engelsche grondwortelwoorden G.. d.. niet verder gekomen zijn. Het plaste uit de donkere regenwolken, geaccompagneerd door donder en bliksem, en onze Britten waren zonder mantels of regenschermen, in groote tenue, halstarrig doof voor de sluitredenen van den wagenmeester. Zij wilden hunne Pruissische arke niet verlaten, om niet poedelnat op het concert te komen, Eindelijk begreep de wagenmeester dat er emulatie moest gebragt worden onder de rijtuigen, en gelastte hij dus dat het vijfde eene poging moest doen, om de in positie zittende engelsche cohorte (in het 3de en 4de) voorbij te gaan. Daar wij in n°. 6 post gevat hadden, vonden wij deze uitvlugt subliem, en maakten ons reeds gereed, in het voorbij rijden, aan onze standvastige bondgenooten eene aangename nachtrust te wenschen. De flinke wagenmeester

schikte, maar het noodlot wikte; want daar zat n°. 5 even onbeweeglijk vertuid tusschen de beide naven van n°. 3, en nu rekenden wij Brühl onoverkoomlijk gebarrikadeerd. De achter aankomende passagiers begonnen luide te morren, en die uit n°. 5 schenen zich gereed te maken n°. 3 te enteren, ten einde ze uit n°. 1 te verdrijven en te ontballasten. Het was een schilderachtig tafereel en een indrukwekkend onderhoud van geduldig betoogende en verdrietig razende menschenstemmen, doormengd met imposante donderslagen. Tot volmaking van het geheel, begon onze «Schwager» (zoo noemt men de postillons), een snedige kwant, een ritournel op zijnen hoorn te blazen, die van achter uit de kolonne herhaald werd, en die ons als een soort van signaal, bij wijze van een' gesmoorden vloek, voorkwam. De voorkomenheid en beleefdheid der Pruisische postbeambten werden hier op eene harde proef gesteld; maar zij waren bij het staande leger opgevoed; zij voerden officieren en daarenboven gasten huns konings; zij deden eer aan hunne opleiding en bleven — wat zij bij den uitrit waren — de beschaafde en beleefde wagenmeesters, conducteurs en postillons, die een in nood zijnd reiziger van de post-administratie zoude kunnen wenschen.

De kolonel VON WEBER die vooruit gereden, doch, een ongeluk of oponthoud vermoedende, teruggekeerd was, hielp ons uit de verlegenheid, en betoogde aan de vastzittende heeren, dat het oogenblik gekomen was, om de gestrande voertuigen voor een oogenblik te verlaten, en zich eenige minuten te vertreden, ten einde het indrukwekkend natuurfereel, en den daardoor verslimmerden weg meer in de ruimte en ook van meer nabij te beschouwen. Wat waren wij gelukkig in een klein ligt postrijtuig te zitten, gerust op de verzekering van onzen *Schwager*, dat hij ons droogvoets aan het koninklijke slot zoude afzetten, terwijl onze Engelsche collega's, door dik en dun, van onder door modder en van boven met water besaust, in het duister moesten stappen, om eene drooge plek te zoeken. Zij namen het trouwens vrij goed op, onderwierpen zich aan hun vochtig noodlot, en deden ons ten slotte de lever duchtig schudden. Eene vrolijke fanfare, welke van het hoofd der kolonne klonk en die even opwekkend langs de geheele kolonne herhaald werd, kondigde ons aan, dat er hoop was, om nog wat ander en beter muziek te zullen hooren: «*Rule Britannia!*» en wij waren blijde, dat wij weder gelocomotiveerd werden, rigting nemende op Brühl.

Vrij laat stapte *la cohorte sacrée titrée et chamarrée*, op het slotplein af, en werd in de ovaalronde concertzaal

gebracht, waar ons een schitterend coup d'oeil — doch van den achtergrond genomen — wachtte. Al de hooge gasten des Konings waren in de zaal vereenigd, nu opgeluisterd door H. M. de Koningin, vele Prinsessen, waaronder wij onze Prinsessen van ORANJE en FREDERIK dadelijk opmerkten, en vele hofdames, die gezamenlijk het schitterend geheel met bevalligheden kroonden. Juist zou n°. 4 der eerste afdeeling van het programma beginnen, namelijk eene ternet uit de opera *Lucretia Borgia* van DONNIZETTI, door mevrouw SCHÖDEL, eerste zangeres van de Duitsche opera te Londen, en de heeren ADOLPH SCHONK en OEHLEIN. Wij waren geheel gehoor, en bragten eene opregte hulde aan het buitengewone talent en de rijke natuurgaven dezer zangeres. Bovenal echter werden wij getroffen door het mannenkoor der Keulsche *Liedertafel*, dat op de bovengalerij der zaal geplaatst, onder directie van den Domorganist WEBER, de tusschenpoozing van de zang- of strijkinstrumentale partijen, met choorgezangen aanvulden. Driemaal mogten wij ons in het genot der voordragt van dit onovertrefbaar mannenkoor als 't ware baden. Nog eenmaal hoorden wij de eerstgenoemde zangeres, en de twee zangers, met de heeren WEIXELBAUM en FORMES, in een *quintet* uit de opera: «*Cosi Fan tutte*» van MOZART. De beide gezusters MILANOLLO betooverden daarna het geheele aanzienlijke gezelschap door hun vioolspel, waarin onbegrijpelijke kunstvaardigheid zich heerlijk harmonieerde met een weergaloos gevoel van smaak en onschuld. De gratie en het fijn vrouwelijk gevoel der oudste zuster, paarde zich zoo innig met het liefallige, somtijds schertsende van de jongste, dat er een geheel werd voortgebracht, 't welk men bij geene mannelijke viool-virtuozen aantreft, of zelfs kan aantreffen. Alles was opgetogen, terwijl de kunstlievende vorsten, even als wij, door het aanminnig spel en de manieren van het lieve zusterpaar verrukt schenen. Ten slotte verscheen de zoo even aangekomen piano-vorst LISZT, die op het programma niet vermeld stond, en die een *onweder* uit de piano deed spreken; welligt was het eene copie van de impressie die het *onweder* dat buiten woedde, op hem gemaakt had, doch die mij en eenige mijner collega's even zeer ontstemde, als de piano zelve, welke beiden om genade smeekten, terwijl zij snaar op snaar deed hangen, onder het beuken van haren onmeedoogenden monarch.

In de rust hadden wij gelegenheid onzen eerbied aan onze beide Prinsen van ORANJE en FREDERIK der Nederlanden, te betuigen, en Pruisens landsmoeder te bewonderen, in de wijze waarop zij ieder iets aangenaams wist te zeggen.

Het concert was te elf uren afgelopen, doch er werd nu weder een andere smaak geprikkeld, door een vorstelijk souper, dat tot na middernacht duurde, en waaraan ook de artistes welke in de benedenzaal hun talent hadden doen hooren, genoodigd waren.

Hadden wij toen naar bed kunnen gaan, dan ware er ontspanning gevolgd; maar vooraf moesten wij over dien lieven weg, nog eens 5½ uur, gedeeltelijk slapende afleggen. Het liep nu gelukkig, zonder stoornis af, en wij kwamen juist tijdig genoeg te Bonn om ons snel te verkleeden, te ontbijten, en nogmaals in het rijtuig te stappen, dat ons weder 5½ uren ver moest brengen op het terrein waar wij de slotmanoeuvre zouden bijwonen. Te 5½ uur des namiddags van den 2^{den} dag, waren wij te Bonn terug; een half uur over hebbende om de groote tenue aan te trekken, ten einde te zes uren aan den toebereiden disch plaats te nemen. Een aanhoudend salvo van toasten hield ons daar tot negen uren bijeen, en zoodoende liep die dag ten einde. Eerst na middernacht had ik mijn opteekening-werk geëindigd.

Ziedaar een klein staaltje van hetgeen wij van onzen geest en ligchaam moesten vergen, waaruit gij zult kunnen opmaken, hoe beiden naar rust verlangden.

Den 11^{den} September was het rustdag, bestemd voor een volksfeest dat te Keulen zoude gehouden worden. Om die redenen werd ons, in plaats van het gewone dinér, een *dejeuné dinatoire*, te 12 uren aangeboden, ten einde de officieren, welke dat volksfeest wilden bijwonen, daartoe in de gelegenheid te stellen. Wij behoorden onder de blijvenden, en die rust kwam niet ten onpasse. Des namiddags gingen wij de merkwaardigheden van Bonn zien. Onder deze bekleedde het museum van Rijn-Westfaalsche oudheden wel eene voorname plaats, waar ik mij voor de teleurstelling te Neuss kon schadeloos stellen. Al de voorwerpen der oudheid, hier bijeengebragt, zijn in de Rijn- en Westfaalsche gewesten gevonden en opgedolven. De omstreken van Bonn zelve, hebben niet weinig den hier bijeengebragten schat vermeerderd. Bezienswaardig vooral is het Romeinsche overwinningsaltaar met het opschrift: « DEAE VICTORIAE SACRUM. » Daarna gingen wij de fresco-schilderijen, in de Akademische « Aula, » door CORNELIUS en zijne leerlingen geschilderd en voorstellende de vier faculteiten, bezigtigen. De faculteit der medicijnen en die der wijsbegeerte zijn door GÖTSENBERG alleen ontworpen en uitgevoerd. Lang hielden wij ons hier op, omdat wij hier typen van de Deutsche historie-schilderschool voor ons hadden, en derhalve eene studie voor het maken van parallelen overwaardig. Na de groote boekverzameling gezien te

hebben, wandelde ik met een mijner collega's naar den Kreuzberg, welks witte, zich hoog boven het dorp Poppelsdorf verheffende kerk, met zijne vergezigten ons uitlokte. Vroeger had hier een klooster gestaan, dat door rijkdom en pracht moet uitgemunt hebben. Onze wandeling werd rijkelijk beloond, door de heerlijkste natuurtafereelen, welke zich aan ons voordeden, toen wij den toren beklommen hadden. Lang verwijlden wij op deze plek, alwaar het oog zich niet genoeg verzadigen kon. In het gebouw zelf is bezienswaardig de zoogenaamde heilige trap, op last van CLEMENS AUGUSTUS, uit Italiaansch marmer gebouwd, en die nimmer betreden mag worden. Een dag in het jaar beklimmen de vromen dezen trap op hunne knieën. Onder de koperen kruisen welke op een der bovenste treden, in het marmer ingelaten en verzegeld zijn, zouden zich, volgens het zeggen van onzen stokouden geleider, bloeddruppels van onzen Heiland bevinden. Vervolgens daalden wij in den beroemden grafkelder af, over welchen al de reizigers aan den Rijn zooveel mooi's geschreven hebben, en waarin een aantal lijken, zeer goed *geconserveerd* moesten bewaard liggen. De oudste dezer soort van mumiën zou er reeds 400 jaren liggen, terwijl de jongste ongeveer 70 jaren geleden, er in zou bijgezet zijn. Mijne nieuwsgierigheid was hoogstgespannen, doch ondervond daardoor eene des te grootere teleurstelling. Vuilertentoonstelling van menschelijke broosheid, en van reizigers overdrijvingszucht kan men zich niet verbeelden, en ieder die den Kreuzberg wil bezoeken, zou ik aanraden zich met de laghende natuurtafereelen, in de hoogere verdieping van de kerk en toren te vergenoegen, en de oude verdroogde monniken, onbezien in hunne vuile, onaanzienlijke troggen, te laten rusten.

De avond was weder aan gezellig onderhoud met onze vreemde bekenden gewijd, en voor dezen dag was het slapensuur merklijk vervroegd, evenzoo het uur van opstaan op den 12^{den}; aangezien wij vóór vier uren in de rijtuigen moesten zitten (in groote tenue) tot bijwoning der groote parade van de beide legerkorpsen en van het diné aan 's Konings tafel op het slot Brühl. Beide feesten verdienen eene bijzondere vermelding.

Toen wij in het rijtuig stapten, werd ons het niet verblijdend vooruitzicht geopend van druipnat te worden, welk lot ons ook ruimschoots toegedeeld werd, vergezeld van een majestueus onweder, toen wij op de vlakke voor Erp, bij de beide reeds in parade staande troepen, te paard aankwamen.

Het leverde een imposant gezicht op, deze ruim 56000 man sterke armee-afdeeling te zien, in twee groote slagliniën ge-

schaard, op dezelfde wijze als op de voorgaande parades, behalve dat de artillerie (120 stuk sterk) der beide korpsen, op den linker vleugel der mede vereenigde kavallerie, in batterij stond. De infanterie der beide korpsen stond in ééne linie in geslotene bataillons-kolonnen. Op ongeveer tweehonderd passen vóór de tusschenruimten der beide korpsen, stond een groot carré, gevormd uit al de landwehregimenten welke vaandels of standdaarden zouden krijgen. In het midden van dit carré bevond zich een veld-altaar, uit trommels tezamen gesteld. Voor dat veld-altaar bevonden zich de staf-officieren der genoemde regimenten, met de nieuwe vaandels. Een geestelijke was daar, om de veldteekenen in te zegenen. Welligt ruim zooveel aanschouwers als soldaten waren op het terrein, te paard, te voet, of in min of meer glansrijke equipaadjén, om het grootsche schouwspel te zien, en zich door het hemelwater wat te laten begieten. Eindelijk verkondigde (het was ongeveer 10 ure) het jubelgeschreeuw der menigte de aankomst van den koninklijken stoet. Twee Koningen reden naast Pruissens heerscher, en onder deze zagen wij onzen ridderlijken Koning, als Pruissisch generaal gekleed. Al de Vorsten en Prinsen, aanzienlijke generaals volgden en maakten den staf uit dezer drie gekroonde veldheeren, welligt 200 personen te zamen. De Koningin van Pruisen en eenige Prinsessen, waren in rijtuigen gekomen. Door eene opene zijde van het carré kwam de geheele stoet in het midden, waarop de wijding der vaandels en standdaarden een aanvang nam. De opperprediker MÖLLHAUSEN plaatste zich achter het altaar, en hield eene korte, doch zeer beeldrijke redevoering. Met geestdrift schetste hij den hoogen zin en de beteekenis dezer veldteekens, dat « zij waren de heilige teekenen, in de hand der nationale dragers, van den regtvaardigen strijd voor vaderland en haardsteden, voor eer en bezittingen, en, als sterren des hemels en lichtbakens op den onstuimigen vloed des krijgs, naar roem en overwinning geleidden.» Na deze schildering van den aard en het doel dezer dundoeken, somde hij op de verpligting der krijgslieden jegens hunne vanen; hoe die vaandels, namelijk, het hoogste en heiligste voorstellende, door hen tot aan den dood moesten verdedigd worden, opdat geen schimp en schande op hen mogt kleven, in de dagen dat Koning en Vaderland rekenschap van hen zouden vorderen. Hoog en grootsch daarentegen zou het loon zijn, der trouwe en moedige verdedigers dezer zinnebeelden van krijgseer, wanneer zij ze vlekkeloos hielden, terwijl de geurigste lauwerkrans voor hen zou blijven bloeijen, gestrengeld door tijdgenoot

en nageslacht. Een ander beeld maakte het slot dezer hartelijke woorden uit, toen de spreker met klimmende geestdrift verwees op « die steenen banier, welke op Duitschland's westelijke grenzen zich spiegelde in de zilveren golven des Duitschen Rijns; op dien duitschen, eenigen Dom van Keulen, voor weinige dagen, door Pruissens monarch, te midden van zoo vele vorsten en vertegenwoordigers van zoo vele Europesche landen, ter verderen opbouw, en tot een wonderschoon gedenkteeken van eendragt en verbroedering aller Duitsche volken, als zoodanig gewijd.» Toen neigden zich de vaandels en standdaarden, om den zegen te ontvangen, dien de geestelijke, diep ontroerd, er over uitsprak. Honderd en twintig kanonnen bulderden het donderend AMEN uit!

Deze plegtigheid scheen eenen diepen indruk te maken op de regimenten en ook op de toeschouwers. Hoe kon dit anders, daar alles goed ingezien, en de geheele plegtigheid goed verordend was! Niet de militaire, maar ook de geheele vaderlandsche zin werd gestreeld en opgewekt, onder die duizenden, welke, weinige dagen daarna weder in de burgermaatschappij zouden terugtreden, met het bewustzijn van de hoogere pligten, die hen, onder aanroeping van al wat hen dierbaar was, opgelegd waren.

Het groote carré opende zich, waarna de met vaandels bedeelde regimenten hunne plaatsen in de parade-liniën, onder een vrolijk hurrah! der andere regimenten, innamen.

Gelukkig was het voor allen, dat de heerlijke zon de regenwolken had verdreven, en hare weldoende stralen, het in onze kleederen opgeslorpte water weldra weder verdampen.

De geheele stoet, alsnu welligt tot 600 à 700 personen aangegroeid, reed daarop de beide parade-liniën langs, terwijl de *honneurs* van den dag aan onzen Koning bewezen werden.

Toen de stoet voor het 16de regiment infanterie gekomen was, vatte de Koning van Pruisen den eerwaardigen Aartshertog JOHAN bij de hand, en bragt hem voor dat regiment, tot welks chef hij hem benoemde. Deze geheel onverwachte onderscheiding trof den Aartshertog diep, en niet minder de voorste rijen der jeugdige soldaten, die zulk eene eere evenmin hadden kunnen te gemoet zien, ware het niet dat de roem van het regiment, deszelfs schoone houding, en, zoo ik vernam, de uitmuntende geest die er bij heerschte, altijd op de goedkeuring en de welwillendheid des Konings kon doen rekenen.

De parade-marsch, voor de infanterie in regiments-, voor de kavallerie in eskadrons-, en voor de artillerie in batterijkolonnen, duurde ongeveer een en half uur. Z. M. de Ko-

ning van Wurtemberg, de regerende Hertog van Nassau, de Aartshertog JOHAN en de Prins FREDERIK der Nederlanden, defileerden aan het hoofd der regimenten waarvan zij chefs waren, en in de uniform der troepen gekleed, uitgezonderd den Aartshertog, die eerst eenige oogenblikken te voren tot regiments-chefs benoemd, in zijne eenvoudige witte Oostenrijksche uniform, zijn regiment voorbij den Koning voerde. Wat was natuurlijker, dan dat de jonge krijgslieden blijken gaven vereerd te zijn met hunnen nieuwen chef, en dat allen die daar tegenwoordig waren, met belangstelling de zinnebeeldige voorstelling aanschouwden eener verbroedering der belangen van Oostenrijk en Pruisen, ofschoon, uit natuurlijke en staatkundige oorzaken, om zoo te zeggen, onnatuurlijk, evenwel noodig en wenschelijk voor de eenheid waarnaar Duitschland streeft. Hartelijk omhelsde de Koning van Pruisen den grijzen Veldheer, toen hij met groetenden degen, zich aan de zijde des Konings stellen wilde. Dat er medegevoel onder de Duitsche toeschouwers bestond, bleek uit de toejuiching die uit de menigte opging. De oude krijger CALL-CULMBACH, stond met vochtige oogen deze indrukwekkende scène gade te slaan.

Het was eene schoone parade geweest, en wij hadden een sprekend uithangbord gezien van de innerlijke kracht van Pruisen en zijner voorbereiding tot alle staatkundige gebeurtenissen.

Daarmede viel het scherm voor de verschillende militaire voorstellingen, welke ik het geluk had bij te wonen. Nog enkele feesten zouden volgen, om den ernstigen indruk door de herinnering aan het feestgenot, den aangenaamsten tint te geven.

Voorerst toch was die dag bestemd om deel te nemen aan de tafel van den koninklijken gastheer, op het slot te Brühl, waartoe wij ons ijlings moesten spoeden, om onze rijtuigen te bereiken, ten einde op den bepaalden tijd aan te komen. Het stond echter geschreven, dat wij ons nogmaals te laat aan het paleis te Brühl zouden moeten aanmelden, dewijl ons daar de voor velen niet zeer aangename welkomst der lakeijen te gemoet klonk, dat de daar zijnde gasten reeds een half uur aan tafel waren.

Een hofmaarschalk ontving ons, en geleidde ons op de binnenplaats van het paleis, waar de monster-tent, welke de Koning van den Keizer van Rusland ten geschenke had gekregen, in het kamp bij Kalisch, al de genoodigden had opgenomen, namelijk al de vorsten, vreemde officieren, alle hoofd-officieren der beide korpsen, en meest al de militaire en burgerlijke hoofd-beambten uit de omstreken (zoo men

zeide ten getale van meer dan 600 personen). Het geraamte der tent was geheel van ijzer, dat in elkander kon gezet en ineen geschroefd worden. Dit geraamte was met wit en rood gestreept geverwd linnen bekleed. In het dakdoek waren glazen ruiten voor het licht aangebragt. De vorm van deze tentzaal was een breed langwerpige vierkant, in het midden van eene rotonde voorzien. Aan eene groote ronde tafel, in deze rotonde geplaatst, zaten al de vorsten en vorstinnen, en aan weerszijden van dit rond, in de strekking van de lengte, stonden twee evenwijdige tafels, zoodat de geheele ruimte vier zeer uitgestrekte en eene groote ronde tafel bevatte. Er was aan beide ingangen plaatsen voor de nakomende officieren bewaard, welke wij zonder gerucht te maken innamen, en waar de eerste lakeij — welligt onbewust dat wij geen aanvang gemaakt hadden — ons een blanc manger aanbod, om ons au courant te brengen. Een der talrijke hofmeesters deed spoedig deze *paranthesis* escamotteren, en even spoedig werden wij schadeloos gesteld, voor den, buiten ons toedoen, verloren tijd.

Kort nadat wij gezeten waren, stond Z. M. de Koning van Pruisen op, welk voorbeeld met onbegrijpelijke snelheid algemeen gevolgd werd, en stelde den navolgenden feestdronk in:

«Mijne heeren van het VII en VIII armeekorps! Wanneer wij terugzien op de zegerijke veldslagen van 1814 en 1815, dan worden wij onwillekeurig herinnerd aan de glorieijke namen des Kroonprinsen VAN WURTEMBERG en des Prinsen WILLEM VAN ORANJE. Beiden, in deze oogenblikken de kroonen hunner vaders dragende, hebben zij echter niet versmaad de feestdagen van mijn leger te verheerlijken, gister bij de wijding der vaandels, heden bij de groote parade der beide armeekorpsen. Mijne heeren! met vreugde zult gij met mij instemmen, wanneer ik dezen feestdronk instelle: «Leven HH. MM. de Koningen van WURTEMBERG en DER NEDERLANDEN!»

Ligtelijk zult gij begrijpen, hoe wij instemden met dien dubbelen heilwensch, en hoe hartelijk wij die bede voor die beide vorsten mengden in den kreet, die jubelend klonk door de linnen feestzaal.

Z. M. de Koning van WURTEMBERG antwoordde voor dezen toast op de volgende wijze:

«Uwe Majesteit ontvangte onzen dank voor de vriendschap en goedheid waarmede Uwe Majesteit zijne gasten heeft ontvangen. Wij hebben het schoone schouwspel gezien van eene ten krijg toegeruste, goed gedisciplineerde armee. Evenzoo hebben wij voor ons gehad een grootsch tafereel van een

door verkleefdheid en liefde opgewonden volk. Geheel Duitschland ziet vol vertrouwen op Uwe Majesteit, en daarom stel ik de gezondheid onverdeeld in: Leve Z. M. de Koning van Pruissen, en Duitschland, ons groot gemeenschappelijk Vaderland!»

Na eenige tusschenpoozing, welke de achterlijken aan de tafel, *onverdeeld* wijdden aan het stoffelijke deel van het volledig genot dat hier opgedischt werd, stond Z. M. de Koning van Pruissen andermaal op, om een toast in te stellen, die als volgt luidde:

«Wij hebben het geluk in ons midden te zien een lid van het verheven Keizershuis. Hij is zoo gunstig geweest van Mij aan te nemen, mijn 16de infanterie-regiment, en Mij is de groote vreugde ten deel gevallen, hem in de kleuren van dat Aartshuis, aan de spits van dat regiment te begroeten, in die overoude kleuren, die haren oorsprong namen op de wallen van Acre. De naam des hoogen gasts komt even verfrisschend tot ons als de berglucht der Hooge Alpen. Leve Z. K. H. de Aartsherhertog JOHAN VAN OOSTENRIJK!»

De toegesproken vorst beantwoordde dadelijk dezen toast der vriendschap, in de navolgende woorden:

«De Keizer, mijn gebieder, heeft mij naar herwaarts gezonden in dit leger. Het is mij eene groote vreugde geweest, dat het Uwe Majesteit heeft mogen behagen, mij een regiment te schenken, omdat ik daardoor medelid ben geworden van een leger, 't welk in de tijden van nood onwankelbaar gestaan, en grootsche daden verrigt heeft. Wij hebben toenmaals vereenigd den grooten vrijheidskamp overwinnend gestreden. Zoolang Pruissen en Oostenrijk, zoolang het overige Duitschland, tot zoover de Duitsche tongval gehoord wordt, het eens zijn, ook zoolang zullen wij onwankelbaar staan als de rotsen onzer bergen. God behoede Uwe Majesteit!»

Naauwelijks had ik tijd gehad den indruk op te nemen, welke deze eenvoudige taal, met het sprekendst gevoel van waarheid uitgesproken, op de aanwezenden gemaakt had, toen Z. M. de Koning van Pruissen een' derden feestdrank voorstelde, nu gerigt aan al zijne hooge gasten, en wel met de volgende woorden:

«Een zeldzame kring van hooge gasten, gekroonde hoofden en Duitsche vorsten is herwaarts getrokken; een deel van hen heeft reeds bloedige lauweren geplukt, terwijl het andere deel, indien zulks gevorderd wordt, bereid is dat voorbeeld te volgen. Ik drink op het welzijn mijner vorstelijke gasten, en voege er de krijgsmansspreuk bij: den welverworven roem den eenen, en navolging den anderen!»

Bij het einde van het dessert, stond Z. M. voor de laatste maal op, met het schuimende champagne-glas in de hoog verheven hand, zeggende:

«Ik drink op het welzijn van het VII en VIII armee-korps, die ook in deze dagen met vreugde zich van hunne pligten gekweten, en mijne tevredenheid verworven hebben. Zij leven lang!»

Met dezen laatsten toast, die mede met het vrolijkste gejuich begroet werd, werd het teeken gegeven om de tent te verlaten, en in de receptie-zalen van het kasteel de koffij te gebruiken. Toen eerst hadden wij gelegenheid te zien, dat er vele belooningen waren uitgedeeld, zoowel door Z. M. den Koning van Pruissen, als door HH. MM. de Koningen der Nederlanden en van Wurtemberg. De adjudanten welke onzen Koning vergezelden, waren allen met den rooden adelaar 3de klasse gedecoreerd, behalve de generaal-majoor NEPVEU, die met de 2de klasse en de ster dezer orde was begiftigd. De officieren welke de eer hadden genoten bij Z. M. onzen Koning of bij de Prinsen dienst te doen, hadden Nederlandsche of Luxemburgsche ridder-orden bekomen. Het deed ons genoegen, dat wij een dag later den generaal VON PFUEL als ridder der koninklijke Pruisische orde van den Zwarten Adelaar en als grootkruis der Luxemburgsche orde van de Eikenkroon, alsmede de kolonels VON WEBER en VON BRANDT, als ridders der orde van den Nederlandschen leeuw konden gelukwenschen.

De Prins ALBRECHT van Pruissen, had de welwillendheid mij uit te noodigen, om de generaals-majoor VON DER GRÖBEN en VON BARDENLEBEN, geluk te wenschen met hunne bevordering tot luitenant-generaals, en wel met de vriendelijke woorden: «dat zullen nu toch wel reeds oude bekenden van ulieden zijn.» Z. K. H. bragt mij bij den generaal VON BARDENLEBEN, en beval mij toen met de vleijendste bewoordingen dien generaal aan.

De bevordering van den generaal VON DER GRÖBEN, voor wien ik eene bijzondere hoogachting koesterde, en voorzeker zal blijven doen, had mij buitengewoon verheugd, en ik rekende mij gelukkig zulks aan den bevorderden te kunnen betuigen.

De meeste chefs der beide legerkorpsen hadden van hunnen Koning een bewijs van Hoogstdeszelfs tevredenheid ontvangen, zoodat er algemeene vreugde heerschte. De artillerie was het schaarchste bedeed, dewijl de generaal VON BARDENLEBEN alleen bevorderd was, en deze bevordering was nog wel het gevolg zijner ancienniteit. Zulks verwonderde mij te meer, aangezien Zijne Majesteit Hoogstderzelver bijzon-

dere goedkeuring over alles wat de artillerie gedaan had, had te kennen gegeven.

De dag-order aan het VII en VIII armee-korps, op dien dag uitgevaardigd, deden ruimschoots de tevredenheid des koninklijken veldheers kennen. De lof aan het eerste toegewaaid, was onbeperkt. In die aan het andere korps, zeide Z. M. dat Hoogstdezelve, bij eene andere gelegenheid, eenige opmerkingen over den loop der manoeuvres tot leering en teregtwijzing zou doen kennen. Verder luidde het woordelijk: « Als bijzonder gewichtig merke ik nu reeds aan, dat men bij alle oefeningen voornamelijk moet toezien, dat de orde, zoowel bij de geslotene bataillons, als in de tirailleur-liniën, ook bij het manoeuvreren, behouden worden, zonder evenwel de troepen eenen onnoodigen dwang op te leggen; zonder dat gaat het appel verloren en de goede gevochtsvoering wordt onmogelijk. Er moeten niet meer tirailleurs dan de omstandigheden vorderen, gebezigd worden, zij dienen steeds door de officieren, vooral in de dorpsgevechten en in het doorsneden terrein, bestuurd en geleid te worden. Eene voortdurende opmerkzaamheid op, en het beleidvol partij trekken van het terrein, moet het verlies aan troepen doen verminderen, en het doel en de gevolgen van het gevecht bevorderen. Gedurende de manoeuvres, dient men aan alle kanten, met de meeste oplettendheid, de werking der vuurwapenen in acht nemen, en de kavallerie moet, indien zij tot den terugtogt gedwongen wordt, zich nimmer onder bereik van het kleingeweer opstellen. Ik ben zeer tevreden over de plaatsing en over de beweeglijkheid der artillerie, en erken met welgevallen de goede hoedanigheden der door de districten (Kreisen) geleverde paarden ten dienste der Landwehr, dewijl dit voor mij een verblijvend getuigenis is der voortdurende ijverige belangstelling in de gewichtige instelling der Landwehr.»

De teregtwijzingen des Konings troffen dus mede de voornaamste punten, waarop de critiek der vreemde beoordeelaars gevallen was. Hoogstwaarschijnlijk had Z. M. vroeger, en wel bij Dusseldorf, reeds deze en dergelijke opmerkingen aan het VII korps doen kennen.

De zalen waarin de koffij gediend werd, leverden een aardig schouwspel op. Zij waren te klein om eenig overzigt te nemen, maar welligt heeft men sedert den Parijschen vrede, geen zoo groote diversiteit van uniformen en decoratiën bijeen gezien. Ons viel nu de eer te beurt van door Z. M. onzen Koning te worden opgemerkt; wij hadden geen kans gezien tot Hoogstdenzelve te kunnen doordringen; doch Z. M. maakte ons den weg gemakkelijk.

Te 7 uren namen wij afscheid, en te 10 uren waren wij in Bonn terug.

De 13de September was bestemd tot afscheid nemen van vreemde officieren en van den kolonel WEBER; daartoe waren wij te 9 uren op een delicioes dejeuner genoodigd, dat nu veel minder bezet was, aangezien er reeds vele officieren vertrokken waren. Van dat oogenblik af eindigde onze zending, hoewel velen onzer nog genoodigd waren op het feest dat de Adelstand van Westfalen en het Rijn-gewest, te Godesberg, aan HH. MM. den Koning en de Koningin, en Hoogstderzelve hooge gasten had aangeboden. Eene ruime houten zaal was daartoe bij het Casino-gebouw opgericht, en rijk en smaakvol gedecoreerd.

Na het dejeuner, dat te 11^{1/2} uur was afgelopen, wilde ik mijne aantekeningen voltoojen, doch aan werken en schrijven kon niet gedacht worden. Het wemelde op de markt van equipaadjen en van genoodigden op het ridderfeest, die de een na den anderen aankwamen, om zich in een der hôtels op de markt, ter feestviering voor te bereiden. Alles wat te Brühl bij den Koning gelogeed had, bevond zich op dat oogenblik te Bonn. Onder de hooge passanten bevond zich ook Z. M. onze Koning en HH. KK. HH. de Prins en Prinses van ORANJE.

Tegen 6 ure des namiddags begon de doortogt toe te nemen, vooral van fraai getoiletteerde dames, en zoo werd het dan ook tijd voor de genoodigden om zich te spoeden.

Het feest aan den Godesberg was schitterend; opgeluisterd door een vuurwerk, dat op de ruïne werd afgestoken, en dat, zonder veel uitstekends aan te bieden, desniettemin een fraai tafereel opleverde. De toppen van het daartegen overliggend Zevengebergte, waren door houtvuren verlicht. Het idee, om daardoor de vreugde der Rijnlanders, over de tegenwoordigheid van hunnen Koning en Koningin, in hun midden, als 't ware aan geheel Duitschland te doen kennen; was poëtischer dan de uitvoering grootsch was. Mij kwam het voor, dat men te veel aan den winterbrand gedacht had, en alzoo te spaarzaam had omgegaan bij de zamenstelling der brandstapels; maar enfin, de meening was goed, en het schoone feest trof daarom niet minder zijn doel.

Den volgenden morgen nam ik en mijn vriend VAN MULKEN, afscheid van collega VAN MERLEN en van onzen geachten overste RIGOT. Beide laatsten scheepten zich in op de boot die stroomafwaarts ging, terwijl ik met eerstgenoemden naar boven stoomde, om eenige militaire etablissementen te Coblenz te bezigtigen, en eene beloofde visite bij den generaal VON BARDENLEBEN af te leggen.

Getrouw aan zijne belofte, stond onze vriend E. VON FRANSECKY, ons reeds te wachten aan de boot, om ons tot Coblentz te vergezellen, van waar hij verder een uitstapje naar zijne aangehuwde familie zoude doen.

Ik zou stoffe voor een paar uitvoerige brieven kunnen leveren, indien ik u al de indrukken, gewaarwordingen en belangrijke zaken wilde mededeelen, waartoe ons kort verblijf op de boot aanleiding gaf. Zij was opgepropt met passagiers, waaronder zeer vele onzer kennissen. Onder deze waren bijna al de Nassausche officieren, vele Pruisische generaals, en ook de generaal VAN DER GRÖBEN, met wien wij ons lang onderhielden. Vele dezer heeren waren genoodigd op de feesten welke de stad Coblentz aan HH. MM. den Koning en de Koningin zouden aanbieden, en bij HH. MM. op het kasteel Stolzenfels.

De door mij opgenomene taak spoedt echter ten einde, en mij blijft nauwelijks ruimte genoeg over, om aan te stippen, dat ik te Coblentz weder moest feest vieren, daartoe allervriendelijkst uit eigen beweging uitgenoodigd door den philanthropischen, allervriendelijksten Graaf van DER RECKE VOLMARSTEIN, kamerheef des Konings; dat ik bijzonder welwillend door den generaal VON BARDENLEBEN ontvangen werd, dat ik de langgewenschte gelegenheid om den Prins VON METTERNICH nabij te komen, eindelijk op het koninklijke feest in den schouwburg te Coblentz zag aanbrenken, en eindelijk, dat ik met VAN MULKEN, eene der DUIZEND EN EEN NACHTEN, bij de verlichting der schoone en prachtige Rijnboorden, waarop het koninklijke slot *Stolzenfels* gezigt heeft, heb bijgewoond. Ik bleef twee dagen langer dan VAN MULKEN verwijlen, om de vestingwerken van Coblentz op mijn gemak te bezien. Over mijn verblijf in laatstgenoemde stad, en over de daar opgezamelde denkbeelden over de Rijnvestingen, deel ik u welligt later een afzonderlijk vertoog mede. Veel toch heb ik daar gezien, en over vele zaken gesproken. De heer luitenant JACOBI, thans door geene dienstbeslommeringen afgetrokken, was nu vriendelijker, en verschafte mij een aangenaam en leerrijk onderhoud. Ook had ik hier gelegenheid om veel artillerie en andere troepen van de groote manoeuvres te zien binnenrukken, en tevens om de Landwehr, en de in de reserve overgaande manschappen, naar hunne haardsteden te zien vertrekken. Dit was geenszins onbelangrijk voor mij, dewijl ik nu ook achter de coulissen van het tooneel, mijne aantekeningen konde maken over de acteurs, die zoo goed hunne rollen voor het publiek hadden afgespeeld, en daar, zoo goed gekleed, geschitterd hadden. Hoewel de jonge soldaten, door

de groote vermoedissen, wel wat geleden hadden, verwonderde het mij toch, dat dit niet meer zichtbaar was. Eerst toch was de hitte bijna ondragelijk geweest, en later was er veel koude regen gevallen. Een donkerbruine tint lag over al die jeugdige gezigten, en bragt niet weinig bij om het mannelijker, krachtiger aanzien der landwehr-mannen het voorkomen te geven alsof zij uit den krijg terugkwamen. Weinige dagen daarna was de soldaat weder fabriekant, handwerksman of boer, bestuurde het werktuig, het gereedschap of de ploeg, of trad in de hoogere kringen des gezelligen verkeers, met de manieren eens mans naar de wereld weder op, trotsch op den met zooveel regt verdienden bijval van allen, die hen het krijgsmanwerk, in rijen en gelid geschaard, hadden zien verrigten. Zulk eene streefing moge dan hier en daar wel eens eene klagte over verzuimde beroepspligten, of over doorgestaan leed en ontbeeringen aan dezen of genen doen ontsnappen; doch zeker is het — zoo als ik in mijnen eersten brief reeds gezegd heb — dat de groote meerderheid aan deze vaderlandsche instelling gehecht is, en dat die meerderheid de overtuiging heeft wat zij *is*, wat zij *geloofd*, en wat zij *wil*. Zij weet dat zij is het *actieve* deel des volks, en dat Pruisen, zonder die *activiteit*, tusschen de kabinetten van Petersburg, Weenen en Parijs, zeer spoedig zoude verdrukt worden. Haar *geloof* staat vast, dat diezelfde *activiteit* een der grootste gewigten in de staatkundige schaal van Europa legt, en dat zij alleen de magt heeft, om handel en nijverheid krachtig te ondersteunen, en ook daarom *wil* zij eene groote mogendheid zijn. Dat meerendeel is evenzoo overtuigd, dat, om in de mannelijke jaren tot die activiteit te geraken, de jongeren ter schole moeten gaan, en die school is het *staande leger*, de eerste trap waarop de Pruisische burger zich-zelfen, met betrekking tot de belangen van zijnen geboortegrond leert kennen. — En daarmede afgedaan met de Pruisische weër-instelling.

In den namiddag van den 18^{den} verliet ik het voor mij zoo belangrijke Coblentz, met de stoomboot rigting naar Keulen zettende, waar ik de artillerie-werkplaats zou gaan bezigtigen, uitgerust met eenen aanbevelingsbrief van den generaal VON BARDENLEBEN aan den kommandant dezer inrigting.

De afstand tot Coblentz en Bonn, werd mij te spoedig afgelegd, daar ik, thans aan mijne overdenkingen overgelaten, mij niet genoeg kon verzadigen aan de schoone natuur, waarmede de Rijnboorden daar ter plaatse zoo rijk zijn uitgerust. Weldra waren wij voor den Godesberg en Bonn, waar

ik mij nog zoo gaarne eenige dagen had willen ophouden. *Parfois l'image de cette ville reviendra frapper à la porte de mes souvenirs.* Veel toch is daar vereenigd, wat den man, die naar het ware levensgenot zoekt, een gelukkig en ook nuttig leven kan verzekeren. Kunsten, wetenschappen, eene lagchende natuur en eene opgeruimde bevolking. Waarlijk de aanlokkelijke stad *«vous occupez et vous appelez comme une femme divine que vous avez entrevue dans un pays étranger et qui s'est logée dans un coin du coeur.»*

Helaas! zij was weldra aan ons oog onttrokken, en met haar ook al de schoone gezigten die van hier af, tot beneden toe, met elkander in ceentoonigheid wedijveren.

De tijdige aankomst te Keulen, en de ontmoeting van onzen koninklijken geheimraad TILING, verschaften mij het dubbel genot eener wandeling in deze groote koopstad, en de kennismaking met twee hupsche Pruissische officieren, de luit.-ingenieur DEINHARD, en de luitenant der infanterie BAUM. Het deed mij slechts leed, dat ik van de kennismaking met den eerstgenoemden, niet meer partij kon trekken, om de in bouw zijnde vestingwerken aldaar te gaan bezichtigen, waartoe deze allerwellevendste officier mij herhaaldelijk uitnoodigde. Mijn tijd was, helaas! te beperkt, en reeds was ik de laatste van het viertal, dat den 16^{den} Augustus op Duitschen bodem was aangekomen, en die nu met looden schoenen deze schoone streken verliet.

Den volgenden morgen vond ik in mijn logement aan het ontbijt, de twee Belgische kolonels DUPONT en DU ROI, welke, even als ik, de kavallerie-stallen te Deutz en de artillerie-werkplaats wilden bezichtigen. Ik haal deze ontmoeting daarom aan, omdat ik aan den ouden wapenkameeraad DUPONT voorspelde, dat hij binnen het jaar minister van oorlog in België zoude wezen. Als *Zijne Excellentie* deze regelen in het oog mogen vallen, dan zal zij zich herinneren, hoever mijne pronostiek verworpen werd! Vervolgens ging ik mijnen recomandatibrief brengen, en mij werd een officier als geleider gegeven in de artillerie-werkplaats te Deutz. Alles wat ik hier zag was eenvoudig, en op zijn zuinigst ingerigt, doch er scheen goed gewerkt te worden. Belangrijk kwam mij voor de fabricatie der radbanden, en het omzetten van het radbeslag om de raders. Dit geschiedde volgens de nieuwste engelsche methode. Overigens besteedde ik deze gelegenheid om mij wat meer bekend te maken met de inrigting van het nieuwe Pruissische veldmaterieel, zooals ik reeds in een der vorige brieven gezegd heb. Andere, geheel technische notitiën zouden in dezen brief misplaatst wezen; de discretie legt mij ook het zwij-

gen op. Hiervan moge echter uitgezonderd worden de *be-rookings-schuur*, waarin het groen geveld hout — zooals mijn geleider verzekerde — door eene veertiendaagsche be-rooking (door smeulende houtspaanders), tot uitlooting en zoodanige droogte gebragt wordt, dat het tot timmerhout kan gebezigt worden. Deze schuur was genoegzaam rookdicht. Het hout — hetzij als platen, ribben, ruwe naven, speken en velgen, enz. — wordt daarin opgestapeld of op hangende latten gelegd, en zoodanig om eenige, op den bodem geplaatste, kleine steenen fornuizen verdeeld, dat de rook uit die fornuizen opstijgende, zich gemakkelijk door de geheele ruimte verspreiden kan. Een oude schuur was daartoe ingerigt, en had welligt voor deze nuttige manipulatie geen f 200 gekost. Men liet mij naven zien, welke uit bijna groen hout gezaagd waren, en een paar dagen te voren uit de schuur waren gehaald. Op het oog en naar den klank te oordeelen, kwam dat hout mij voldoende droog voor.

Na deze lange visite bleven mij nog eenige oogenblikken over, om de stallen en kazernen te Deutz te bezichtigen, en toen het Panorama, dat destijds te Keulen alle kunstliefhebbers trok, voorstellende den Rijnovergang door HOCHÉ, bij Neuwied, in 1797. Een zuivere toon en veel waarheid lagen in dit fiks gepenseelde tafereel, dat als met werkelijk leven scheen bezielde te wezen. Men had den verdienstelijken schilder echter moeten zeggen, dat de kavallerie geene pontonbrug overtrekt, te paard gezeten, en in pelotons, en als op de oefeningsplaats ingedeeld. Dat was o. a. geen waarheid, en gaf iets stijfs aan dit hoofdmoment der voorstelling.

Vlug gegeten en vlug stroomafwaarts stoomende, bereikte ik des avonds laat Dusseldorff, alwaar ik mijn paard en oppasser terugvond.

Het stond geschreven, dat ik weder op eene *luije*, en daarenboven op eene zeer *vuile* Nederlandsche maatschappijboot den Rijn tusschen Dusseldorf en Nijmegen zou bevaren: het was nu *de Stad Keulen*, droeviger herinnering! Gelukkig was het, dat ik goed gezelschap, o. a. den vriendelijken luit.-kolonel der artillerie VEITH, met nog een paar artillerie- en eenige infanterie- en kavallerie-officieren, aantrof. Zij verlieten mij echter te Wezel, en toen aan mijzelf overgelaten, was het alsof het gezigt der wallen van Wezel, mij plotseling weder verplaatsten op de naar Dusseldorf stoomende *Stad Antwerpen*. De tijd mijner afwezigheid was omgevlogen. Wij hadden veel gezien, veel aangeteekend, en toch beschuldigde ik mij-zelf, dat ik nog

veel meer had moeten zien en veel meer had kunnen op-teekenen. De stroeve toon, welke, volgens uw oordeel, in het tweede gedeelte mijner brieven geheerscht heeft, zal, zoo ik hoop, op mijn te goed geschreven worden; de inleiding tot dat tweede gedeelte, zal het overigens regtvaardigen. Hadde ik mij aan al het aangename eener ongedwongener *causerie* mogen overgeven, dan voorzeker was de maand September nog niet uit. En nu reeds geloof ik madame DE SÉVIGNÉ te mogen *naschrijven*: «Voilà donc le mois de Juin (Aout) passé; j'en suis tout étonnée, je ne pensais pas qu'il dût jamais finir. Ne vous souvient-il pas d'un certain mois de Septembre que vous trouviez qu'il ne prenait point le chemin de faire jamais place au mois d'Octobre? Il prenait ce train; mais je vois bien maintenant que tout finit: m'en voilà persuadée.»

E I N D E.

P. S. Uwe aanmerking op de lengte en breedte mijner brieven, en..... op den door mij gekozen titel, zou ik hebben beantwoord, indien [mij niet de volgende *epigraphe* in de pen geloopt was, en die ik nu hier op de verkeerde zijde doe drukken. Adieu!

«Au reste je m'étais fait illusion sur la longueur de ma nouvelle inédite; il arrive souvent que l'impression met en défaut les promesses du manuscrit. La Presse est le Procuste de la page écrite; et puis il en est aujourd'hui des titres de livre comme des titres de maison, ils n'ont plus la valeur d'autrefois.»

(MERY).

LOSSE GEDACHTEN

OVER

DE STUDIE EN TOEPASSING DER VERSTERKINGSKUNST.

(Ingezonden.)

Onder de krijgswetenschappen komt de versterkingskunst als eene der voornaamste in aanmerking, en geenszins als een vak den ingenieur uitsluitend betreffende, maar van algemeen belang voor den officier. De reden hiervan is duidelijk. De versterkingskunst staat in een zóó naauw verband met de overige takken der krijgskunst, dat hare kennis voor een ieder, van den opperbevelhebber tot den jongsten luitenant van het leger toe, in den oorlog noodig is. De eerste steunt zijne ope-

ratiën op bevestigde punten, of wijzigt zijne plannen naar derzelve bestaan: de laatste kan ieder oogenblik geroepen worden om versterkingen te maken, te verdedigen of aan te vallen. Zoowel bij groote strategische combinatiën, als bij kleine tactische handelingen spelen zij dus eene aanzienlijke rol; en ofschoon de daarstelling van duurzame bevestigingswerken, bij uitsluiting aan een speciaal korps wordt overgelaten, al het overige, tot het gebied van dit vak behoorende, kan toch, om die reden, geacht worden binnen den werkring der officieren van andere wapenen te liggen, en eene voorname plaats onder hunne studiën te moeten innemen.

Doch welke strekking moet die studie nemen, opdat men goede uitkomsten verkrijge en eigene opinie op hechte grondslagen vestige?

De beantwoording dezer vraag kan niet onbelangrijk wezen, en schijnt, oppervlakkig beschouwd, gemakkelijk, en de weg zuiver afgebakend: het is, namelijk, door de beste schrijvers over de versterkingskunst vlijtig te bestuderen en onderling te vergelijken. Die dit doet, legt reeds (men zal mij zulks wel toestemmen) veel lust tot onderzoek aan den dag. En toch is dat nog onvoldoende om tot werkelijke praktische kennis te geraken; ja zelfs het doel kan op die wijze nog geheel gemist worden, wanneer men, door zich te veel in zuiver krijgswetenschappelijke boeken te verdiepen, eene bepaalde voorkeur verkrijgt voor zekere stelselmatige denkbeelden en vormen, die ons van het rechte spoor doen dwalen. Bovendien gaat de aldus opgedane kennis niet verder, dan tot dat gedeelte der versterkingskunst, hetwelk mij geoorloofd zij er de taktiek van te noemen, terwijl het hoogere gedeelte, de toepassing in het groot, namelijk, die ik als het strategische gedeelte beschouw, nog te leeren overblijft.

Naar mijne zienswijze moet de eigenlijke studie uit de meergenoemde boeken, zich bepalen tot de algemeene onwrikbare grondregels, ten einde die oordeelkundig toe te passen op de bijzonderheden van de uitvoering der werken, of bij het opmaken van projecten voor dezelve. Men zal dan de zoogenaamde fortificatie-stelsels niet verder moeten bestuderen, dan om bekend te worden met de zoo zeer uiteenlopende meeningen der ontwerpers, nimmer met het doel, om ééne daarvan onvoorwaardelijk aan te nemen of slaafs te volgen.

Is men de Akademie-jaren ontwassen, dan voegt het vooral niet, om veel tijd te besteden aan een pijnlijk memoriseren over alle theoretische zamenstellingen van lijnen en hoeken; die toch nimmer zonder groote wijziging op het terrein kunnen toegepast worden. Doet men dit, dan geraakt men somtijds zoodanig van den weg, dat men eindigt met het middel voor het doel aan te zien. Men trachte liever den geest te doorgronden van de meesters in het vak, voornamelijk door

het beschouwen hunner werken; zelfs de gebreken, die men mogt ontdekken, zullen tot leering strekken en tot oefening in de kunst, om de goede grondregels, die men aangenomen heeft, op het terrein toe te passen.

Aldus voorbereid, beginne men hogere studien, met het lezen der geschiedboeken van de vesting-oorlogen, om daaruit gevolgen te trekken, ten opzichte van den invloed, dien de versterkingen, onder verschillende omstandigheden, op de algemeene krijgsgeschiedenissen uitoefenden.

Deze manier leidt tot geheel andere en meer praktische uitkomsten, dan het bestuderen van de versterkingskunst, als afgetrokkene wetenschap.

Vele schrijvers over de versterkingskunst houden zich hoofdzakelijk bezig met allerlei plannen van veld-, tijdelijke en duurzame versterkingen, waarvan zij zekere bepaalde modellen zoo zeer aanprijzen, als ware dáárin alleen heil te vinden, ofschoon er dikwerf honderd andere manieren bestaan, waarmee het doel even goed te bereiken is. Men geloove echter geenszins uit dergelijke boeken de toepassing van de theorie op het terrein te kunnen leeren, veel minder, hoe de versterkingskunst moet dienstbaar worden gemaakt tot zamenstelling van een defensie-systema, waarvoor wel algemeene regels zijn op te geven, maar hetwelk bovendien voor ieder land eene geheel opzettelijke studie vordert.

Om b. v. de versterking van eenig deel der grenzen doelmatig te mogen houden, voldoet de overtuiging geenszins, dat zij, in 't afgetrokkene beschouwd, aan de regels der kunst beantwoordt; daar, desongeacht, de inrigting van dit gedeelte der algemeene verdediging meer schadelijk dan voordeelig kan wezen.

Wat men het lijdelijke defensie-stelsel van een land noemt, moet toch niets anders wezen, dan een toestand, waarin de verdedigbare grenzen (1) overal ongeveer even sterk zijn, en die het meeste voordeel aanbiedt, om de beste partij trekken van de levende weerbaarheid, waarover men in oorlogstijden meent te zullen kunnen beschikken. Voor ieder gedeelte van het stelsel moet derhalve niets minder, maar ook niets meer gedaan worden dan voor dien toestand noodig is: met andere woorden, niets meer of minder, dan vereischt wordt, om evenwigt tusschen de onderdeelen van het geheel te brengen.

De levende weerbaarheid van den staat wordt wel eens verzeleken bij de grendels en sloten, die een huis tegen inbraak verzekeren. Was dit beeld in dezen zin geoorloofd, dan zal het voorzeker ook niet ongepast wezen, wanneer er kwestie is van 's lands vastigheden.

(1) Derhalve niet de grenzen die door de limiefpalen worden aangegeven, maar de grenzen tusschen het verdedigbare en onverdedigbare.

Ik vooronderstel dan een' eigenaar, die zijn huis, waarin veel kostbaars bewaard wordt, aan eene zijde doet voorzien van allerlei sluitmiddelen, terwijl aan de andere zijde deuren en vensters slechts met half vermolmde houten wervels kunnen gesloten worden; voor reden gevende van die zonderlinge handelwijze, dat de huurder van het huis palende aan laatstgenoemde zijde, een rustig braaf man is; of wel, dat hij, eigenaar, te slecht bij kas is, om zijn huis aan alle kanten tegen inbraak te beveiligen.

Is die handelwijze goed te keuren? Kan de brave buurman niet genoodzaakt zijn te verhuizen, of komen te sterven? of, zoo geldgebrek als beweegreden wordt aangenomen, ware het dan niet verstandiger, eerst de onontbeerlijkste verzekering tegen inbraak daar te stellen, alvorens hier en daar kunstsloten aan te brengen, terwijl elders de vermolmde werveltjes blijven?

Hoe zal het geheele defensie-stelsel worden ingerigt, en waartoe zal het dan kunnen dienen? heeft men de noodige middelen om het te voltoojen, of bestaan er gegronde vooruitzichten dat men die binnen een' niet te verwijderden tijd beschikbaar zal krijgen? Dit zijn hoofdpunten, die dienen beslist te wezen alvorens handen aan het werk te slaan.

Het tegendeel te willen doen, d. i. naar bijzondere inzichten projecten te maken, volgens dewelke zekere punten, of nog meer onderdeelen er van, bijzonder sterk zouden worden, strijdt met de regelen eener gezonde redeneerkunde, omdat, naardien onbepaalde middelen niet denkbaar zijn, hetgeen men te veel aan het eene besteedt, te weinig voor het andere zal overlaten. — En toch leidt de gewone wijze van bestudering der versterkingskunst, als afgetrokkene studie, niet zeldzaam tot uitkomsten, die van de miskenning dezer zoo eenvoudige waarheid de klaarste bewijzen geven. Men vindt ingenieurs, die voor het hun toevertrouwde onderdeel der landsverdediging een klein Gibraltar zouden willen maken (1). Voorzeker pleit dit voor hunnen ijver en dikwerf niet minder voor hunne speciale kennis in het vak der versterkingskunst; maar dit alles maakt de uitvoering hunner plannen nog niet mogelijk of zelfs raadzaam.

Ziet men, hoe velen op beslissenden toon over 's lands defensie-stelsel spreken en schrijven, dan wordt men genoopt te vragen: hebt gij, wel overdacht, hoe moeilijk het bepalen van dusdanig stelsel is, hoe vele overwegingen van allerlei aard daarbij te pas komen, hoe vele tegenstrijdige belangen daarop werken, welke uitgebreide speciale en algemeene kennis daarvoor noodig is?

(1) Deze uitdrukking hoorde ik onlangs bezigen en vond ze te juist om hier niet geplaatst te worden.

Men denke slechts aan de volgende punten :

1. De natuurlijke gesteldheid en uitgebreidheid van het land.
2. De financiële middelen.
5. De zeden en het karakter der inwoners.
4. De wijze van rekrutering en de samenstelling der levende weerbaarheid.
5. De staatkundige betrekkingen.

Die allen bijna evenveel in aanmerking moeten komen.

De overweging van het eerste leert, in hoeverre het land kunstmatige versterkingen noodig heeft en van welken aard die moeten wezen; het tweede, of er mogelijkheid bestaat om ze daar te stellen, te onderhouden en van de noodige krijgsbehoefden te voorzien; het derde en vierde, of men met grond kan verwachten, dat de zoo kostbare lijdelijke defensie-middelen, des gevorderd, hardnekkig zullen verdedigd worden, en zoodoende beantwoorden aan het doel waarmede men in vredetijden er groote sommen aan bekostigde; het vijfde wijst de meer of min dringende noodzakelijkheid dier middelen aan.

Niemand ontkent voorzeker den invloed dien de natuurlijke gesteldheid van een land op deszelfs defensie-stelsel uitoefent, evenmin is voor tegenspraak vatbaar de onmogelijkheid, om, zonder de gevorderde financiële middelen, versterkte punten daar te stellen, te onderhouden en te wapenen. De invloed van de organisatie des legers en van den staatkundigen toestand is almede te duidelijk om bij die punten stil te staan; maar minder is zulks de invloed, welke het volkskarakter op het defensie-stelsel uitoefent, en toch is deze niet geringer.

Toen Polen nog een onafhankelijke staat was, waren vestingen voor dit land meer schadelijk dan nuttig, omdat het nationale leger grootendeels bestond uit den in oorlogstijden te paard stijgenden adel, die, hoe schitterend overigens door veelmaals beproefden moed, geen enkel element in zich bevatte, waardoor hij geschiktheid verkreeg om met geduld en beleid versterkingen te verdedigen. Het volkskarakter en de samenstelling van het leger moesten aldaar een op vastigheden berustend defensie-stelsel verwerpen.

Juist omgekeerd is het met Nederland gesteld, niet alleen wegens het gedeeltelijk zeer laag en doorsneden terrein, zooals tot in het onzijdige is herhaald, maar niet minder wegens het bedaard, vasthoudend karakter der inwoners en den aard onzer levende weerbaarheid.

De geschiedenis leert, hoeveel geschiktheid dit karakter heeft tot de hardnekkige verdediging van vaste punten. En wie kan wijders tegenspreken, dat een leger, hetwelk in oorlogstijden grootendeels bestaat uit schutterij en militia, d. i. uit burgersoldaten en zeer jonge soldaten, hetwelk bovendien, ten gevolge der bezuinigingsmaatregelen, zwak is geworden in kavallerie en veld-artillerie, veel meer geschiktheid tot de

verdediging van vastigheden, dan tot operatiën in 't vrije veld. Ook de geringe uitgebreidheid van het Rijk draagt bij, om het vermenigvuldigen van kunstmatige versterkingen noodiger te maken, dan in andere landen van grootere uitgestrektheid, die reeds daarin een verdedigingsmiddel vinden: zooals Rusland, hetwelk op deszelfs Europeesche landgrenzen geene vestingen behoeft.

Om die redenen voegt het aan den Nederlandschen krijgsmann in het bijzonder, om zich toe te leggen op alles wat op de versterkingskunst betrekking heeft.

Voor vele, en voornamelijk jonge militairen heeft die studie echter weinig aanlokkelijks. Ik beken ook, dat de berekening veel minder opwekt, hoe men, geholpen door de kunst, overal den sterkeren vijand het hoofd zal bieden, dan bij de beoening der strategie en de taktiek van de drie verbondene wapens, denkbeeldige divisien en brigades te doen manoeuvreren! Maar dit min aangename is daarom toch zeer nuttig; want bedaarde overweging doet ons weldra inzien, dat zoo bij den tegenwoordigen stand van zaken Nederland in eenen oorlog tusschen de groote mogendheden gewikkeld werd, het allerwaarschijnlijkst eene geheel verwerende rol zal te vervullen hebben. Deze is niet schitterend, daar het toppunt van alle streven voor dit geval niet hooger ligt, dan het bewaren der onschendbaarheid van den vaderlandschen bodem; maar hoe zouden wij dat punt kunnen bereiken, zonder een goed stelsel van lijdelijke defensie-middelen, zonder de kunst te verstaan, om den vijand iederen duim gronds te betwisten! Door kunst moeten wij den geringen afstand tusschen de grenzen en het hart des lands, als het ware weten te vergrooten.

Geenszins leidde men uit deze redeneringen eene geringschatting van strategische studien af, die even onmisbaar zijn te achten als de beoefening der versterkingskunst, omdat ieder krachtig defensief ook gedeeltelijk op offensieve bewegingen moet berusten, welke zonder strategische kennissen onmogelijk zijn. Ons eenig doel is om aan te toonen, dat de versterkingskunst vooral niet minder dan andere krijgskundige vakken, onze aandacht verdient. Ten allen tijde vond men dan ook Nederlandsche krijgslieden, die zulks wel begrepen, en daarom de versterkingskunst tot hunne hoofdstudie maakten, en die studie was niet onvruchtbaar, getuigen nog de schoone proeven hunner bekwaamheid. Wij mogen ons op eenen *Coehoorn* beroemen, als op een' ingenieur, die door niemand in zijn vak is overtroffen. Ook heden ten dage staat het korps Nederlandsche ingenieurs voorzeker wel op gelijke hoogte met dat van andere staten; doch buiten hetzelfde wordt de versterkingskunst in het algemeen, weinig, althans niet grondig, beoefend; hetgeen toch zeer zeker is af te keuren.

Le Fébure klaagt reeds over gebrek aan overeenstemming

tusschen de artillerie en genie bij het plaatsen der belegeringsbatterijen. Reeds in zijnen tijd moet dan de versterkingskunst buiten het korps ingenieurs, te weinig behartigd zijn geworden; want dit gebrek aan overeenstemming zal toch wel evenzeer te wijten zijn geweest aan verkeerde inzichten van de artillerie, omtrent den aard der vijandelijke werken en de beste manier om ze aan te vallen, als aan onjuiste denkbeelden van de ingenieurs over de uitwerking van het geschut.

Ook in latere belegeringen waren de twisten tusschen de kommandanten der artillerie en genie niet vreemd, en men mag veilig aannemen, dat deze oneenigheden meestal in de te eenzijdige beoefening van een enkel vak waren gelegen, zonder dat er genoeg acht geslagen werd op het verband tusschen de verschillende takken van krijgskunst.

Eens hoorde ik iemand, die voor kundig doorgaat, beweren, dat de ingenieur bij het maken zijner plannen, geenszins behoeft te letten op de beperking die de numerieke sterkte van een klein leger aan de uitgebreidheid der vestingwerken als van zelve aanwijst. Van waar de verdedigers der werken moesten komen, was, meende hij, eene berekening niet tot zijn vak behoorende.

In dien geest ontworpen plannen hebben weinig waarde. Evenmin schijnen mij de projecten tot geheel nieuwe fortificatie-stelsels nuttig, althans voor ons land. Meestal zijn die stelsels bestemd, om op groote binneeruimten te worden toegepast: sommige verliezen zelfs alle waarde, of zijn onuitvoerbaar voor kleine en middelbare vestingen; anderen ontleenen alle kracht uit zeer kostbare bomvrije gebouwen, waardoor haar bouw vele millioenen zoude vorderen. In eenen tijd als de hedendaagsche, zijn dan dergelijke ontwerpen voor het minst niet praktisch, daar de van het Departement van Oorlog toegestane sommen niet eenmaal toelaten om de noodige herstellingen aan bestaande vestingwerken ten uitvoer te brengen. Men kan die projecten dan ook slechts als fortificatorische bespiegelingen aanmerken. Of zouden die projecten niet alleen leiden tot een maximum van verdedigingsvermogen, of tevens ook tot de oplossing van het allerbelangrijkste vraagstuk, hoe men op de goedkoopste wijze eene vesting kan inrigten, die met een klein garnizoen goed verdedigbaar is?

Men veroorloove mij dit vraagstuk onder de nog onopgeloste te rangschikken.

Voor dilettanti in de versterkingskunst (bestonden die nog) zouden al die spitsvindige zamenstellingen van lijnen en hoeken, waardoor zekere stelsels zich bijzonder onderscheiden, niet onaardig wezen. Was oom *Tobias* niet overleden, hij zoude voorzeker, bij gebrek aan belegeringen, er groot behagen in scheppen, om met zijnen getrouwen *Trim* al die systema's op het bekende bleekveld in miniatuur daar te stel-

len. Doch helaas! met hem is de laatste beoefenaar der versterkingskunst uit zuivere liefhebberij, van het tooneel dezer wereld verdwenen.

Daarom is het thans een ondankbaar werk, om zich in dit vak buiten het praktische te begeven.

Voor Nederland zijn alle wijdomvattende projecten van nieuwe liniën, forten of dergelijken, evenmin nuttig als de uitvinding van nieuwe sijstema's, zoolang het niet duidelijk blijkt, dat door derzelver uitvoering in eene behoefte zoude worden voorzien, en de ontworpen werken onmisbare gedeelten uitmaken van een goed defensie-stelsel. Op zich-zelf beschouwd, is toch ieder werk slechts een lastpost voor den staat, wegens de kosten aan den opbouw, het onderhoud en de uitrusting verbonden. Reden genoeg om vooral het ontbeerlijke te laten rusten.

Het algemene defensie-stelsel eerst en vooral in het oog moettende gehouden worden, zoo dienen alle projecten den stempel te dragen van wel doordachte overwegingen, hoe men met de minste kosten, in den kortsten tijd, het doel kan naderen door de best mogelijke aanwending der spaarzaam toegedeelde middelen. Ik zeg in den kortsten tijd, want die komt bij deze overweging, als hoofdzak in aanmerking. Vooronderstellende toch eens, dat de uitvoering van alle bestaande projecten tot een defensie-stelsel behoorende, vijf en twintig jaren zou vorderen en dat gedurende al dien tijd een deel van 's lands grenzen weerloos bleef, dan zouden die plannen toch wel onaannemelijk wezen! Ieder zal derhalve de noodzakelijkheid inzien, om spoediger doeltreffende middelen voor te slaan, omdat geen verstandig man kan beweren, dat het voortdurend behoud van den reeds zoolang bestaande Europeschen vrede, op zich-zelf eenige waarschijnlijkheid heeft.

Men spitse er dan al zijn vernuft op, om middelen uit te denken, die in eenen betrekkelijk korten tijd kunnen worden daargesteld met een minimum van kosten, en die tevens met weinig troepen goed verdedigbaar zijn.

Die in dezen geest gelukkige denkbeelden weet aan de hand te doen, zal zich verdienstelijk maken en zijne plannen zouden voorzeker ingang vinden bij de Hooge Regering.

Eenvoudigheid is mede aanprijzenswaardig, alsook zoodanige inrigting, die de trapswijze vermeerdering van het wederstandsvermogen, naar gelang van het beschikbaar worden der middelen toelatende, echter al spoedig tot eenen zekeren graad van verdedigingsgeschiktheid leidt (1).

Het eerste is eigenlijk te beschouwen als een natuurlijk ge-

(1) Het hier gezegde is geenszins iets nieuws, maar te zeer aanbevelenswaardig, om het niet te herhalen.

volg van de noodige spaarzaamheid, maar het beveelt zich bovendien om andere redenen aan. Om toch bij de werkzame verdediging alle mogelijke partij te trekken van zeer zamengestelde werken, moet de opperbevelhebber eener vesting zeer doorkneed wezen in de versterkingskunst, hetgeen gewoonlijk niet het geval is bij hen die dezen post in oorlogstijden bekleeden. Verre zij het denkbeeld van mij om, dit zeggende, eene kritiek of scherpe aanmerking te willen maken! maar ik uit eenvoudig eene bekende zaak, welke een onmisbaar gevolg is van den geringen lust tot het ernstig bestuderen van de versterkingskunst bij de meeste officieren buiten het wapen der genie. En oppervlakkige kennis is hier onvoldoende; ook mag men niet aannemen, dat de opperbevelhebber wel behoorlijk door den eerstaanwezenden ingenieur zal ingelicht worden, daar hij dan aan den leiband van dien officier zoude loopen. Evenmin is de mogelijkheid te vooronderstellen om het ontbrekende nog aan te leeren, nadat men reeds tot opperbevelhebber is benoemd, de pogingen hiertoe, hoe loffelijk overigens, zag men nimmer met gelukkig gevolg bekroond.

Tot het verdedigen van meer eenvoudige werken, wordt minder fortificatorische kennis vereischt, hetgeen ze zeer aanbeveelt, omdat, vooral in krijgskundige aangelegenheden, de zaken moeten genomen worden zooals ze zijn, niet zooals ze wezen konden.

De tweede der zoo even genoemde hoedanigheden wordt aanbevolen door onzen toestand; want hoe stijf en strak eenigen gelooven, en anderen voorgeven te gelooven, dat wij het lang beloofde duizendjarige rijk van rust en vrede zijn ingetreden; met hoeveel omhaal van woorden wederom anderen beuzelen van de mogelijkheid eener altijddurende neutrale stelling, de gezonde reden en de geschiedenis leeren toch genoeg, hoe hersenschimmig men dit mag noemen, of dat men ze beschouwen mag als pogingen om den onnoozele in den lande te blinddoeken.

Het bestrijden van dergelijke dwalingen moge dan, ongelukkigwijze, nutteloos blijven, ongepast is het voorzeker niet.

Het heeft mij steeds bevreemd, dat men na den dood van onzen grootsten ingenieur, zoo weinig zijn voetspoor volgde, daar hij toch de eenige is, die eene eigenaardige bevestigingswijze voor laag en vlak land heeft weten uit te denken. Vooral in latere tijden, week men geheel af van zijne manier, toen het *mode* werd, om het zoogenoemde *front moderne* als iets volmaakt te beschouwen. Zonder er acht op te slaan, hoe dit in zoo vele opzichten gebrekkig front, het voornamelijk is als het op eene vesting met natte grachten wordt toegepast, zag men het veelmaals voor dergelijke vestingen bezigen: elders wederom zag men het gebruiken als kustverdediging, waarvan

het tracé had moeten ondergeschikt blijven aan de emplacements der zware batterijen, die door de rigting der vaanters worden aangewezen; of voor permanente linien, die in de afstanden voor zich hebben; in één woord, het *front moderne* tot universeel middel verheven, om onder allerlei, geheel verschillende gegevens, deugdelijke versterkingen daar te stellen.

Met der daad heeft men dusdoende slechte uitkomsten verkregen, hetgeen te betreuren is, omdat men met dezelfde uitgaven meer en vooral beter werk had kunnen leveren. Seden eenige jaren wordt dit ook, zoo ik meen te mogen aannemen, zeer wel ingezien, en is men er op bedacht geworden om deugdelijke bevestigingsmanieren aan te wenden. Die van *Coehoorn* schijnt echter niet meer in aanmerking te komen, dan om er, nu en dan, somtijds onder eenigzins gewijzigde vormen, denkbeelden van te ontleenen, die wel eens voor eigenaardige vinding doorgaan. Doch niemand schijnt er aan te denken om eenvoudig de Coehoornsche manier, die toch zoo vele voortreffelijke eigenschappen bezit, tot basis te nemen en naar de behoefte des tijds op de verschillende lokaliteiten naar eisch toe te passen. Welligt strijdt het tegen den zoogenaamden geest van vooruitgang, om tot oudere manieren terug te keeren, al zijn die beter dan de nieuwere: dat de Coehoornsche bevestigingswijze in dit geval verkeert, schijnt mij voldoende te blijken uit eene vergelijking tusschen zekere werken, die voor 25 jaren werden gemaakt, en andere, die meer dan eene eeuw ouder zijn.

Hoe ouderwets het dan moge klinken, moet ik bekennen, ten stelligste te gelooven, dat de hoofdtrekken van de Coehoornsche werken veel meer geschiktheid hebben voor ons laag en waterachtig land, dan eenig ander der tot hiertoe bekend geworden systema's, en dat men niets beter had kunnen doen, met bijbehoud van al het goede, aan de Coehoornsche manier die verbeteringen aan te brengen, welke de tijd als behoefte leerde kennen en waarvoor ze allezins vatbaar is (1).

Ofschoon de strekking van bovenstaande losse gedachten duidelijk genoeg is, moet ik echter nog, ten einde alle gelegenheid tot verkeerde uitlegging te benemen, uitdrukkelijk verklaren van geenszins de aanmatigende verwachting te koesteren, om door mijn geschrijf eenigen invloed uit te oefenen op de plannen, die de Hooge Regering heeft omtrent ons defensie-stelsel, bekennende in alle nederigheid, daar niet aan te denken. Hier zij ook in 't voorbijgaan aangemerkt, hoezeer

(1) Op dit punt behoud ik mij voor, een naschrift op dit verloop te doen volgen, al ware het slechts om te bewijzen, dat het hier beweerd niet los weg ter nedergeschreven, maar een uitvloeisel van volle overtuiging is: zoo ik hieromtrent op eenen dwaalweg ben, zal welligt iemand de moeite nemen, om het mij te bewijzen.

weinig achting voor het Bestuur van Oorlog zoude aan dag leggen, indien men vooronderstelde dat het dergelijke omgevingen behoefde.

Maar in eenen constitutionnelen staat wordt de vrijheid van handelen des bewinds, door het votum der landsvertegenwoordigers aan banden gelegd, die in geveene gevallen, b. v. wanneer de openbare meening eene wending nam, die op dwaalbegrippen berust, heillooze gevolgen kon hebben. Het mag in die reden noch ongepast, noch nutteloos genoemd worden, wanneer krijgslieden van professie, die in dergelijke zaken dan ook de eenige bevoegde beoordeelaars zijn, gedurig blijven prediken: *dat Nederland volstrekte behoefte heeft aan een deugdelijk stelsel van tijdelijke defensie-middelen.*

En wijders vermeen ik te mogen aannemen, dat de projecten die *ex officio* worden ingediend, niet zonder invloed blijven op de uitvoering van de onderdeelen des defensie-stelsels. Immers was dit zoo niet, dan had men zulk een talrijk korps ingenieurs niet noodig, hetwelk veel minder in aanzien wezen en veel minder kennis zoude noodig hebben, ware het tot geene hoogere bestemming geroepen, dan om reeds bestaande plannen uit toe voeren.

Het is dan misschien niet zoo geheel overbodig, om de aandacht van hen, die eenigen invloed kunnen hebben op de verwezenlijking van het algemeene plan tot eene deugdelijke landsverdediging, te vestigen op de hoogst eenvoudige, maar daarom niet minder belangrijke voorwaarden, waaraan hunne projecten dienen te voldoen. En al ware dit alles hersenschimmig of waren het zulke triviale waarheden, dat hare verkondiging aan de mannen van het vak voorkomt als een Don Quichottes-gevecht tegen windmolens, dan nog is het nuttig, om de opinie der niet-ingewijden op het rechte spoor te helpen, ten einde hetgeen daargesteld wordt of zal worden, juist te doen beoordeelen.

Eindelijk moet ik hen, die er de schouders over mogten ophalen, wanneer zij zien, dat een officier denkbeelden openbaart over onderwerpen, die niet tot zijnen eigenlijken werkkring behooren, doen opmerken, hoezeer eene beperking tot het eigen wapen juist geschikt is om den lust tot onderzoek te dooden, vooral in het Nederlandsche leger, waar, ten gevolge van ongelukkige omstandigheden, die het tegenwoordig Bewind niet vermogt weg te nemen, de bevordering der officieren nagenoeg stil staat. Menigeen bestudeert de strategie, en zal welligt nimmer grooter kommando hebben, dan over eene compagnie. Maar de hoop, hoe flauw dan ook, om eens tot hoogere trappen in de militaire hiërarchie op te klimmen, houdt den moed staande van den krijgsman, die liefde heeft voor zijnen stand, en bewaart hem voor de droevige gedachte van slechts te leeren, om het wederom te vergeten. Zien de hooger geplaatsten echter met laatlunkenheid op de studien der min-

deren neer, verlangen zij welligt de oefening van hunnen geest te beperken tot datgene wat te pas komt bij de vrij prozaische vredesdienst, dan bezondigen zij zich in meer dan een opzigt. □

NASCHRIFT EN ALS VERVOLG OP HET BOVENSTAANDE.

De meening volgens welke de Coehoornsche manier zeer vatbaar zoude wezen om wijzigingen te ondergaan in den geest der nieuwste denkbeelden over vestingbouwkunde, poog ik te staven door hieronder kortelijk op te geven wat daarvoor te doen staat.

Ik laat de hoofdtrekken van die denkbeelden, in eenige weinige grondstellingen beknopt zamengevat (1), hieronder volgen, en neem ze aan als basis mijner redeneringen. Dat zij niet alle eigenschappen opsommen, die een goed fortificatie-front moet bezitten, is klaar, daar het hier slechts diegenen geldt, welke in latere tijden als *conditio sine qua non* worden beschouwd.

1° Regel. *De polygoonszijde moet eene lengte van 400 tot 450 ellen hebben.* Niets belet het vervullen dezer voorwaarde bij het construeren in de Coehoornsche manier; vooral niet wanneer men eene gebroekene courtine volgens 5 aanneemt.

2° Regel. *Het parallellismus van verschillende, alsmede de te groote lengte van lijnen moet vermeden worden.* Dit voorschrift kan bij eene gewijzigde Coehoornsche manier gemakkelijker opgevolgd worden, dan bij vele andere systema's. De bastions- en ravelijns-facën zijn niet lang. Het parallellismus is meest overal te vermijden door kleine veranderingen te maken in de rigting der lijnen, en werd, zoo ik meen, door vele vestingbouwkundigen slechts aangenomen om der sierlijkheidswille, vooral in teekening. Later toon ik aan, dat, volgens mijne denkbeelden over een gewijzigd Coehoornsch systema, de contre-escarpe nergens evenwijdig loopt aan de escarpe.

3° Regel. *De saillanten krachtiger te verdedigen, dan zij in de meeste systema's gedaan worden.* Om hiertoe te geraken werden reeds vele middelen uitgedacht, waarvan onderscheidene zeer goed bij de Coehoornsche manier aan te brengen zijn: zooals de pans-coupé, mortier-gallerijen, enz.; maar *Coehoorn* was zelf hierop bedacht, toen hij de boogvormige kat in een der bastions van Naarden plaatste, om veel vuur in de rigting der kapitale te verkrijgen, en dit middel is wegens deszelfs onkostbaarheid niet verwerpelijk. Ook kan men de courtine uitwaarts redanvormig breken, en in het midden eene kat aanbrengen, waarvan de flanken der verdediging van de kapitalen der bastions, veel kracht bijzetten.

(1) Naar het oordeel van eenen zeer bekwamen vestingbouwkundigen, wien, zoo ik durf hopen, het gebruik maken van zijne eigene woorden in 't belang van wetenschap en onderzoek, niet mishagen zal.

4e Regel. *De ravelijnen meer voorwaarts te brengen dan in het front moderne.* Ook dit kan men de Coehoornsche ravelijnen doen; men zal ze dan slechts op de een of andere manier met den hoofdwal moeten verbinden, daar anders de bruggen overmatig lang worden: b. v. door eene caponière met gebogene branches, bij wijze van sterk teruggetrokkene flanken, en altijd veel minder kommandement dan het ravelijn hebbende, om de flankvuren der bastions niet te belemmeren.

5e Regel. *De vijand moet bij het naderen der contre-escarpe zich nimmer met een groot front kunnen uitbreiden.* Brengt men het ravelijn ver vooruit en maakt men de ravelijnsgracht smaller aan de afronding voor de saillant, dan aan de uiteinden der facen, terwijl de contre-escarpe voor de bastions op eene gelijksoortige wijze wordt gedirigeerd, dan loopt de contre-escarpe vooreerst nergens evenwijdig aan de escarpe; ten andere zullen de branches van den bedekten weg, voor de bastions betrekkelijk zeer kort worden en bezwaarlijk te bericochetteren wezen, hetgeen een aanmerkelijk voordeel is; eindelijk zullen de emplacements voor de contra-batterijen moeilijker voor den vijand zijn, omdat de riglijnen zijner schietgaten scherpe hoeken zullen moeten maken met de kruin des bedekten wegs, en ieder artillerist zal toestemmen, dat dit een wezenlijk bezwaar oplevert.

6^e Regel. *De opening der ravelijnsgracht en in 't algemeen het revêtement van den hoofdwal moet gedekt wezen.* Traceert men de hoofdgracht volgens het hier voren gezegde, dan wordt zij zeer breed. Legt men nu in die breede grachten voor de bastions-facen op 25 tot 50 ellen van de escarpe, eenen aarden wal, dekkende den bekleedingsmuur tot op 4 ellen boven den waterspiegel, dan is aan het hier gestelde vereischte genoegzaam voldaan; en zoo men dezen wal slechts 4 ellen kruindikte en geenen walsgang geeft, kan hij den vijand nimmer gelegenheid aanbieden om zich op denzelfden vast te zetten. Ten einde het vuur van de bastions-flanken niet te hinderen, moet de gezegde wal op de flankhoeken der bastions worden gedirigeerd.

7^e Regel. *Aan ieder front eenen sterken kern te geven, die den vijand moet bedwingen, alvorens tot den hoofdwal door te dringen.* Dit is derhalve geenszins eene bijzondere eigenschap van eenig front, maar een toevoegsel ter vermeerdering van het wederstandsvermogen. Gewoonlijk tracht men thans dit doel te bereiken (immers in projecten) door een zwaar defensief gebouw met vele gekazematteerde vuren in het midden van het front aan te brengen.

Dit nu kan bijna altijd geschieden, wanneer men slechts veel geld beschikbaar heeft; en in dat geval zal dusdanig gebouw zeer doelmatig aan te brengen wezen in de keel van een gewijzigd Coehoornsche ravelijn met flankvuren, om over

de caponière de contre-escarpe te bestrijken en revers-vuur te verkrijgen op den aarden wal in de gracht.

8e Regel. *Een matig aantal gekazematteerde vuren.* Waarom zouden die niet doelmatig aan te wenden zijn bij de Coehoornsche manier, zooals reeds uit 7 blijkt; wijders bieden de keelen van de bastions en de midden van de gebroekene courtine daartoe gelegenheid aan.

9e Regel. *Krachtig flankvuur van den hoofdwal, zoodat de vijand zich op den hoofdwal vestigende, inférior is.* Wie heeft grootere flanken gemaakt dan *Coehoorn*, die bovendien meestal dubbel zijn. Juist op dit punt is zijne manier te bewonderen. En dit flankvuur kan nog magtig worden versterkt, door het in het slot van 5 opgegeven middel.

10e Regel. *Terugtrekken der borstweringen ter plaatsen waar bressen kunnen komen.* Dit kan in ieder systema plaats hebben.

Bij deze 10 regelen veroorloof ik mij er nog een te voegen, die mij van veel meer overwegend belang toeschijnt dan honderd fortificatorische spitsvindigheden, het is deze:

Iedere vesting (vooral bij ons) moest zóó ingerigt wezen, dat zij met een betrekkelijk zeer zwak garnizoen, toch stormerij is. Deze eigenschap kan verkregen worden door een gebouw, geplaatst zoo als dat, waarvan in 7 wordt gesproken; want wordt dit goed ingerigt, zoodat het volkomen beveiligd is tegen een *coup de main*, en met een paar kanons, schietende over de caponière, iedere branche van den bedekten weg voor de bastions bestrijkt, dan zal zich daarin geen vijand wagen, al is de contre-escarpe zuinigheidshalve onbekleed. En echter heeft men tot het bezetten van dusdanige gebouwen slechts weinig troepen noodig, daar zij, om aan het doel te beantwoorden, geene kolossale grootte behoeven te hebben.

Dit laatste punt geloof ik, der aandacht van de vestingbouwkundigen ten volle waardig te zijn.

Ik besluit dit beknopt overzicht met op te merken, dat eenige dier opgegevene wijzigingen, op bestaande Coehoornsche werken kunnen toegepast worden, zonder in zware kosten te vervallen, en dat de overige geene grootere sommen zouden vorderen, dan wanneer met dezelve andere gelijkstaande inrigtingen, bij andere manieren werden daargesteld.

Houdt men nu echter vol, dat na al de bij wijze van voorbeeld aangeduide verbeteringen, de Coehoornsche manier geheel van aard verandert, zoo beweer ik desniettemin uitdrukkelijk het tegendeel; daar, ongeacht de verbeteringen, wel degelijk de hoofdtrekken blijven bestaan. De hoofdwal b. v., het voornaamste gedeelte van ieder front, behoudt denzelfden vorm, verkrijgende wel is waar eene grootere polygoonszijde, maar *Coehoorn* zelf bond zich te dien aanzien

aan geenen vasten regel, maar wijzigde de lengte zijner fronten naar de verschillende lokaliteiten. Het vooruitgeschoven ravelijn met de daarachter liggende caponière, heeft overeenkomst met de derde manier van *Coehoorn*.

De contre-escarpe wordt anders gedirigeerd, doch de bedekte weg blijft onveranderd. In één woord, wilde men in eene zoodanig gewijzigde Coehoornsche manier een nieuw systema zien, het zou moeten wezen om het met ruimer gemoed te kunnen afkeuren, dan men het wagen zal de zuivere manier van dien grooten ingenieur te doen.

□

EEN MILITAIR TOURNOOI.

(Ingezonden.)

Auch hinterm Berge wohnen Leute!

Deeds are fruits, words are but leaves.

Op den 17 Mei jl. had in 's Rijks hoofdstad een militair tournooi plaats, hetwelk, bij gelegenheid dat de koninklijke familie aldaar vertoefde, in de kavallerie-kazerne bij de Utrechtsche poort gehouden werd.

Daar wij ons juist te Amsterdam bevonden, en in de gelegenheid waren, om dit in Nederland voorzeker zelden voorkomend, eenig schouwspel te kunnen bijwonen, aarzelden wij niet om ons derwaarts te begeven.

De kavallerie-kazerne, uit twee groote, nieuw van hout opgetimmerde, tamelijk fraaije gebouwen, en uit een houten loods van minder gunstig uiterlijk bestaande, vormt een ruim vierkant, alwaar zich eene opene en door een soort van omheining van het overige gedeelte der binnenplaats, afgescheiden manege, bevindt.

Dit was de plaats tot het tournooi bestemd.

Boven den ingang van de kazerne wapperde eene groote nationale vlag; terwijl alle deelen van het gebouw, welke op de binnenplaats uitkomen, met tropheën, zinnebeelden, wapens, vlaggen, wimpels en guirlandes opgesierd waren, en het wapen der hoofdstad boven den ingang van het kazernegebouw, tegenover de manege, prijkte.

Men had van de voorhanden middelen, zoo het scheen, een vrij gunstig gebruik gemaakt.

Bij de komst van Z. K. H. den Prins van Oranje en hoogstdezelfs doorluchtige broeders, *Alexander* en *Hendrik*, speelde de regiments-muziek het Volkslied, en zoodra de Prinsen in de voor Hoogstdezelfen in gereedheid gebragte vertrekken, plaats genomen hadden, nam het feest een aanvang.

Het is niet onwaarschijnlijk, dat men zich met de tegenwoordigheid van Z. M. den Koning gevleid had, want, zoo het ons toescheen, had men geen kosten gespaard, om de koninklijke familie naar behooren te kunnen ontvangen.

Een overgrootte menigte toeschouwers was aanwezig, waaronder zich, zoo men ons verhaalde, velen der notabelste ingezetenen van de hoofdstad bevonden, voorts een groot aantal officieren van alle wapenen, en vooral eene vrij talrijke en aanzienlijke vrouwenschaar.

Het tournooi, door vrij goed weder begunstigd, werd door 24 in het wit gekleedde, en met gekleurde echarpes en halsdoeken voorziene voltigeurs geopend, welke eerst stilstaande en vervolgens in galop te paard sprongen, en zonder onderscheid, vele bliken gaven van vlugheid en geoefendheid, terwijl eenigen wezentlijk uitmunteden.

Laatstbedoelden werkten dan ook later in galop, op één, twee en drie paarden staande, maakten gebruik van sabels, lanssen en vuurwapenen, en sprongen, eindelijk, geheel gekleed en gewapend, in galop te paard. Het fraaije muziek van het korps liet zich bij deze en de opvolgende oefeningen hooren.

Wij konden onze verwondering niet weerhouden, toen men ons zeide, dat deze oefeningen eerst begonnen waren na het gure seizoen en nadat de buiten-manege weder bruikbaar geworden was.

Is het, volgens ons inzien, al geen vereischte, dat kavalisten op hunne galopperende paarden kunnen staan, stellig zeker is het toch, dat dezulken, welke het zoo verre gebragt hebben, te paard *zittende*, hunne wapenen vrijer en krachtadiger zullen kunnen gebruiken.

Na afloop dezer door twee officieren gedirigeerde en veel bijval vindende oefeningen, verscheen, onder bevel van een officier, eene afdeeling van twaalf ruiters, in groote tenue, te paard. Deze reden, met de sabel groetende, het oefenings-perk in travers binnen, en voerden onderscheiden rijkunstige toeren uit, waarbij het ons bleek, dat ieder ruiter meester van zijn paard was, en dat bij alle wendingen, voltes en changementen, bijzonder bij de uitgevoerde *spiraal-* en *stangenvormige* bewegingen, de rijkunstige hulpen zeer juist toegepast werden.

Het was blijkbaar dat de ruiters eene goede instructie genoten. Ten slotte sprongen zij allen, één voor één, over eene heg, welke eene Ned. el hoogte had, en omtrent $\frac{1}{2}$ Ned. el breed was, en schoten hunne pistolen, achterwaarts omziende, onder het springen af.

Wij voor ons gelooven, dat ieder bevoegd beoordeelaar onder de aanwezige menigte, zijn zegel van goedkeuring aan deze uitvoering heeft kunnen hechten, en dat vooral de drie laatst uitgevoerde toeren, met zoo groote en zware paarden, allermoeijelijkst zijn.

De 5^e afdeeling, 52 ruiters sterk, eveneens in groote tenue gekleed en in twee pelotons verdeeld, reed het perk binnen, zoodra de vorigen in galop gedefileerd hadden.

Ook deze afdeeling salueerde, in travers binnenkomende, voerde

vervolgens eenige toeren uit de ruiterschool in galop uit, werkte alsdan met pelotons regts en links in den kring en in den molen, en veranderde daarbij in galop van hand, zonder alvorens halt te houden. Aangezien dit alles met de meeste juistheid geschiedde, en alle paarden op tijd afchangeerden, zoude zelfs een tegenstander zulks niet beter hebben kunnen verlangen.

Wij voor ons waren dan ook in allen deele voldaan, en verklaren volgaarne, dat wij (den tijd en de middelen in aanmerking nemende), iets dergelijks in geen Pruisische, Oostenrijksche of Duitsche garnizoenen beter hebben zien uitvoeren.

Had men over het algemeen dan ook herhaaldelijk luiden bijval doen hooren, en had de uitvoering blijkbaar de goedkeuring der koninklijke toeschouwers mogen wegdragen, de bewondering werd ten top gevoerd, toen men deze divisie dragonders, tegen een te voet geplaatst peloton, eerst in galop en vervolgens de tweede maal van de plaats af, in de charge zag inrennen, terwijl gezegd peloton op zeer korten afstand vuur gaf. Eindelijk renden beide pelotons dragonders te paard, hunne rijen en gelederen op drie passen openende, in vollen ren, door elkander heen, hunne sabels als tot den aanval houdende en formeerden zich door contra-marschen in galop.

Deze proeve scheen ons een bewijs, dat het woordje «*impossible*» niet geheel en al positief is.

De uitwerking was verrassend en werd door eene algemeene goedkeuring gevolgd, waarin, zooals het ons voorkwam, ook bijzonder Z. K. H. de Prins opperbevelhebber der kavallerie deelde, want zelfs van verre kon men een glans van vergenoegen op Hoogstdezelfs gelaat waarnemen.

De 4^e afdeling, uit 12 ruiters bestaande en door een officier gekommandeerd wordende, vertoonde het individuele gevecht, ruiter tegen ruiter, en in volle wapenrusting gebruik makende van vuur en blanke wapenen.

De uitvoering van dit, ook bij de laatste manoeuvres aan den Rijn, voorbeeldig vertoonde ruitergevecht, liet niets te wenschen over.

De aanvallers, in galop om hunne tegenpartij eenige voltes heen rijdende, vielen haar met de sabel in de vuist aan, doch daarbij in het ongereede rakende, vloten zij in vollen ren,

grepen hun pistool, en vuurden op den hen nazettenden vijand, en wel onder het springen over een slagboom.

Dit werd door alle ruiters ieder op zijne beurt herhaald en zeer vlug en zonder dralen uitgevoerd.

Eindelijk werd vertoond, hoe twee ruiters in het enkele gevecht, eerst van hun karabijnvuur en daarna van hunne blanke wapenen gebruik maken om elkander te bestrijden; ook dit werd vrij voldoende uitgevoerd.

Ten slotte attaqueerde de geheele afdeling van de plaats af «*en fourageur*,» eene te voet geplaatste tirailleur-linie, welke de aanvallers met een salvo uit het geweer ontving. Het peloton individueel op de achterhand omkeerende, herhaalde den aanval ten tweedemale, terwijl de infanterie, zich alsnu sluitende, op 10 passen vuur gaf.

Hiermede was het militair tournooi geëindigd!

Wij zijn overtuigd, dat men van onze kavalleristen en paarden zulk een resultaat noch verwacht, noch zelfs uitvoerbaar gehouden heeft; doch de uitkomst heeft de mogelijkheid daarvan voldoende bewezen.

Men kan van den goeden wil en het gezond verstand van onze manschappen veel vergen en verwachten, als men slechts lust en ijver weet gaande te houden en de oefeningen aange-naam te maken.

De ruiters hadden een gunstig militair voorkomen, de paarden waren zeer goed geharnacheerd en gestand, en — vooral op adem!

Alhoewel men ons (en wij hopen ten onregte) verhaalde, dat het regiment, waartoe deze manschappen behoorden, «*niet al te gunstig genoteerd stond*,» zoo verbeeldde wij ons toch, dat het een streelend gevoel moet wezen, om chef van zulk een schoon ruiter-korps te zijn.

Wij kunnen dan ook niet nalaten, om den heere regiments-kommandant daarmede te feliciteren, en buitendien den heere hoofd-officier, onder wiens bijzonder toezigt het tournooi uitgevoerd werd, voor het gesmaakte genoegen, onzen welgemeenden dank te betuigen.

Verus est! quis dubitat?

EINDE VAN HET DERTIENDE DEEL.

BIJLAGE XII.

BEHOORENDE BIJ DEN MILITAIREN SPECTATOR, 13de DEEL, N°. 12.

Maand Junij 1845.

LAATSTE BENOEMINGEN, OVERPLAATSINGEN EN VERANDERINGEN BIJ HET LEGER.

BENOEMD:

Bij de mil. geneesk. dienst der landm. in Oost-Indie: tot offic. van gez. der 3de kl., de heer A. G. Freyburg. Tot offic. van gez. der 3de kl. bij de geneesk. dienst der landm.: de kweekeling der 1ste kl. P. M. Adér, van 's Rijks kweekschool voor mil. geneeskundigen.

Verplaatsingen.

De kap. plaats-maj. van de 3de kl. H. van Snippenberg, van den Helder naar Amsterdam. De 1ste luit. plaats-maj. der 2de kl. C. J. Tomei, van Amsterdam naar den Helder. De 2de luit.-ing. C. B^{on} van Wassenaar Catwijk, van Breda naar de

Willemstad. De 1ste luit.-ing. H. J. A. Verduchène, van Maastricht naar Amersfoort. De 1ste luit.-ing. G. J. Keyser, van Bergen-op-Zoom naar Utrecht. De 2de luit.-ing. J. Valter, van Utrecht naar Naarden. Bij den staf der genie: G. F. van Limborch van der Meersch, van het bat. min. en sapp. Bij het 7de reg. inf.: de 2de luit.-kwartierm. A. Ophorst, van het 3de reg. inf. Bij het 3de reg. inf.: de 1ste luit.-kwartierm. J. C. Thiel, van het 7de reg. inf.

Eervol ontslagen.

De 2de luit. D. Habbema, van het 3de reg. inf., met vergunning tot het voortdurend dragen der activiteits-uniform. De offic. van gez. der 3de kl. A. Scholten, van het garniz. te Hoorn.

Overleden.

De 1ste luit. J. W. Rijnders, van het 7de reg. inf.

BLADAGE XII.

RECORDS OF THE CITY OF NEW YORK

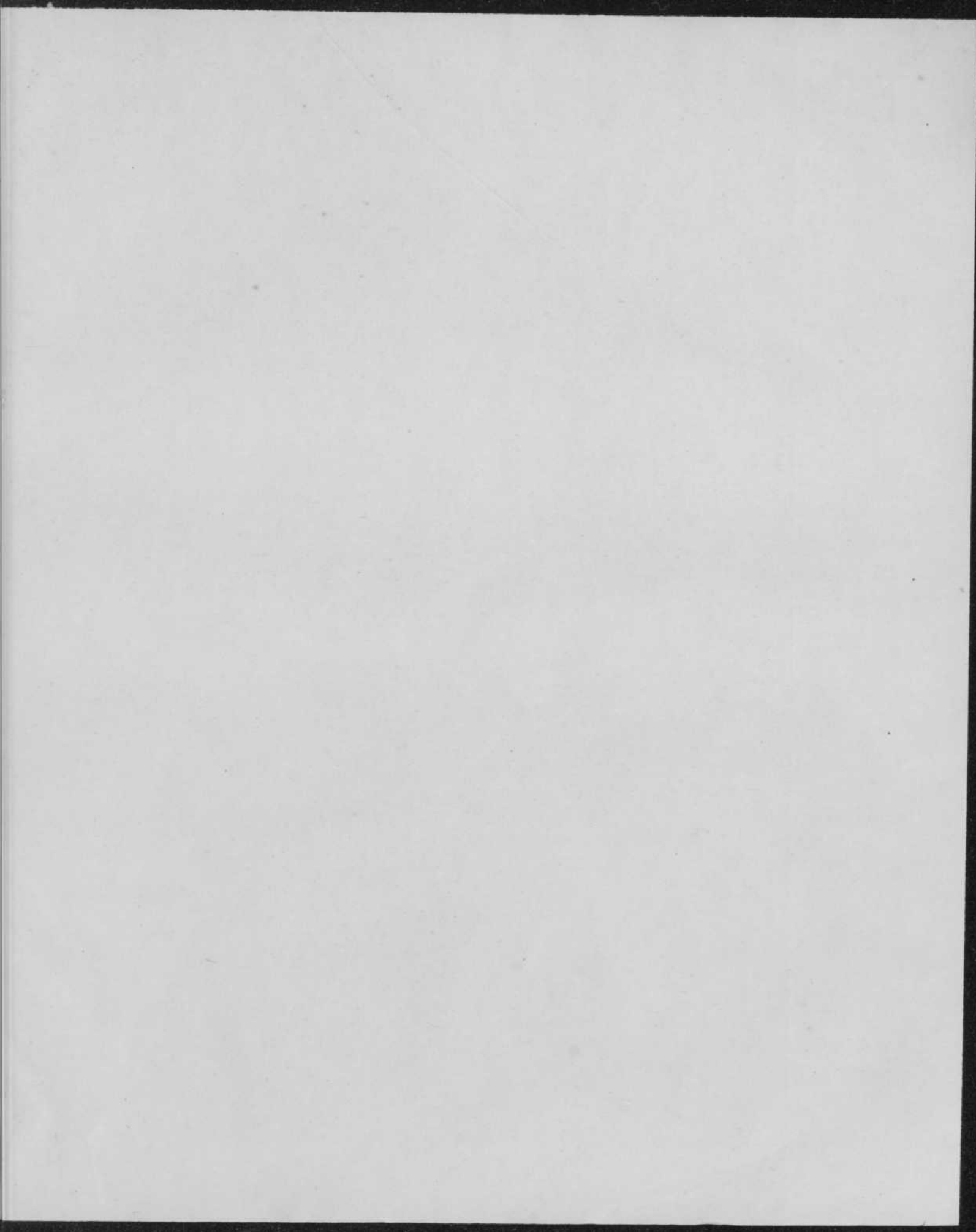
1850

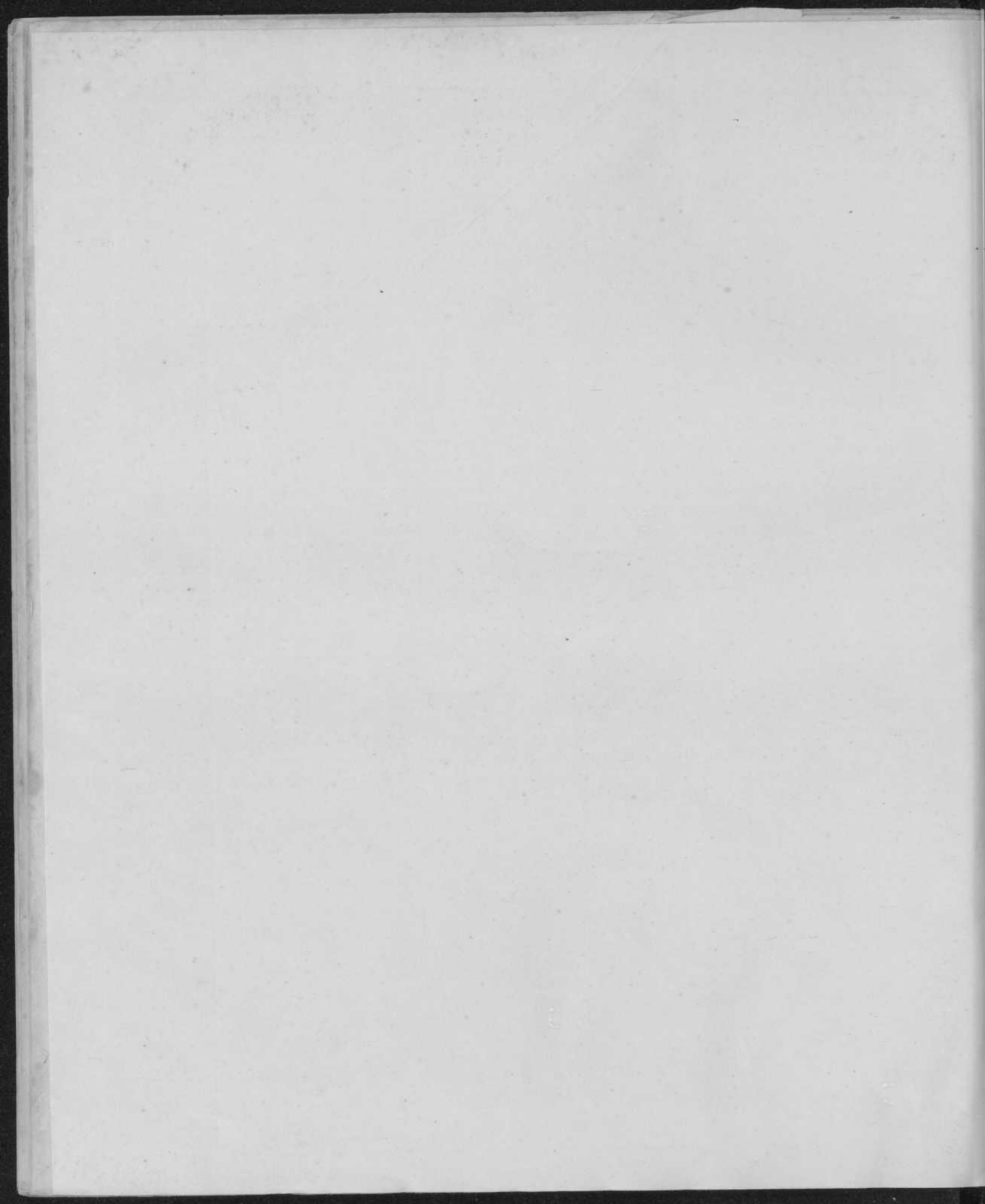
With reference to the last mentioned agreement, the undersigned hereby certifies that the same has been duly approved and confirmed by the Board of Health of the City of New York, and that the same is now in full force and effect.

Witness my hand and the seal of the Board of Health of the City of New York, this 15th day of June, 1850.

THE BOARD OF HEALTH OF THE CITY OF NEW YORK

W 434

